

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

МУЗЕЈ РУДНИЧКО-ТАКОВСКОГ КРАЈА

12. новембар 2020 - 9. фебруар 2021.
Горњи Милановац

Издавач:

Музеј рудничко-таковског краја Горњи Милановац

За издавача:

Александар Марушић, директор

Аутори изложбе:

Александар Марушић

Ана Ранковић

Текстови у каталогу:

др Ана Столић

Александар Марушић

Дејан Вукелић

Поставка изложбе:

Ана Ранковић

Рецензија:

др Никола Крстовић

Дизајн каталога и изложбених паноа:

Радојко Петровић

Вељко Тројанчевић

Лектура и коректура:

Мирјана Мокровчак Глишовић

Штампа:

NBS graf, Горњи Милановац

Тираж: 500

ISBN 978-86-82877-88-2

Садржај

<i>др Ана Столић,</i> Краљица Драга Обреновић	5
<i>Александар Марушић,</i> Краљица Србије у свом завичају: посета последњих Обреновића Рудничком округу септембра месеца 1901. године	43
<i>Дејан Вукелић,</i> Стваралачке евокације сећања на краљицу Драгу Обреновић (у кинематографији, позоришту и популарној култури)	63
Попис каталожних јединица	75
<i>др Никола Крстовић,</i> Рецензија	89

Портрет краљице Драге, Милан Јовановић, 1900-1901,
Историјски музеј Србије, инв. бр. Ф-280

КРАЉИЦА ДРАГА ОБРЕНОВИЋ

У ноћи између 28. и 29. маја 1903. године убијени су краљ Александар Обреновић и краљица Драга.¹ Убиство краљевског пара означило је нестанак династије Обреновић са историјске позорнице, повратак династије Карађорђевић у земљу и проглашење Петра I Карађорђевића за српског краља. Да би што успешније извели, али и представили јавности смену на престо, кључни актери преврата су покренули механизме који су у том тренутку и у будућности имали вишеструке последице. Припреме политичког терена за нову династију и јавности за новонастало стање, били су замашан посао за инспираторе, извођаче преврата и политичаре, учеснике у новој власти. Ови последњи су посебну пажњу усмерили на убрзано уклањање фактографских доказа њиховог деловања и сарадње с владарима из свргнуте династије. На удару се нашла дворска архива, хартије краљева Милана и Александра Обреновића.² Упоредо се одвијао процес обезвређивања владарских способности последњег Обреновића, па самим тим и целе династије. Започет

Le Petit Parisien, насловна страна: Догађаји у Београду – После драме,
No 751, 28. јун 1903, колекција
Sigolène Franchet d'Esperey-Vujic

¹ Сви датуми су по старом календару. У преврату су убијени и генерал Димитрије Цинцар-Марковић, председник владе, генерал Миливоје Павловић, министар војни, генерал Лаза Петровић, ађутант краља Александра, пуковник Димитрије Николић, потпуковник Љуба Милић, поручник Милан Гаговић, капетан Милан Петровић, Никола и Николије Луњевица.

² В. Јовановић, „Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновића“, *Годишњак за друштвену историју*, год. XIV 1-3, 2007, 43.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

је објављивањем налаза на брзину обављене обдукције тела краља и краљице, који је требало да представи јавном мњењу потпуну неспособност владара да управља земљом и краљичину да испуни своју материнску дужност.³ Уследило је затирање трагова и рушење вишедеценијског мита о Обреновићима у јавном дискурсу.⁴ Колективно сећање на несталу династију било је обележено стереотипима током целог 20. века. У њему су кнезу Милошу, родоначелнику династије, и кнезу Михаилу признате одређене државотворне и државничке способности и заслуге. Последњим владарима династије, краљевима Милану и Александру, углавном су порицане. Памћење или историзовано сећање, преточено у историографију, такође је сврстало последња два Обреновића међу негативне јунаке.

Краљица Драга Обреновић је поневши краљевску круну 1900. године у свести савременика и у каснијој историографији која је понудила објашњење за заверу, сурово убиство краља и краљице и династијски преврат, испунила важан део празног простора у тумачењима учинка владавине Обреновића у целини. Реч је о једној од најконтроверзнијих личности новије српске историје, јер су у њеном случају истовремено грађени и лични култ и модел антихероине. Изградња краљичиног личног култа се заснивала на неколико елемената: развијеним механизмима владарске репрезентације, посебној улози жене у биолошкој и културној продукцији и репродукцији нације (мајка нових нараштаја, прва учитељица) која је била оснажена идеолошким концептом саморепрезентације краљице Драге као *краљице Српкиње* и на истицању патријархално-традицијског насупрот феминистичком дискурсу.⁵ Чини се, на први поглед, да је велики труд који је улаган за њену популаризацију постао узалудан не у ноћи Мајског преврата, него оног тренутка када је у мају 1901. године објављена вест о „изостанку краљичиног порођаја“. На

³ А. Столић, *Краљица Драга Обреновић*, Београд: Еволута, 2019(3); В. Јовановић, *Нав. дело*, 37.

⁴ Рушење Конака 1904, уништавање свих продуката владарске пропаганде Обреновића (визуелне представе, промена датума државних празника, измена филателистичких серија с ликом краља Александра, ливење нове серије државне монете, нова химна итд.). В. Јовановић, *Нав. дело*, 42-44.

⁵ А. Stolić, *O kulturnoj (re)produkciji nacije: rod i nacija u stavovima srpske elite početkom 20. veka*, u: T. Rosić (ur.), „Теорије и политике рода: родни идентитети у књижевностима и културама Југоistoчне Европе“, Београд 2008, 188.

другој страни, процес разградње личног култа краљице Драге текао је од тренутка објављивања вести о веридби краља Александра. Оквир за модел антихероине био је заснован на њеним „женским“, односно биолошким особеностима. Она је била блудница, нероткиња, вренга, јаловица, оцвала лепотица, литра меса бајатога. Оно што је тада формулисано у сировом виду, дограђено је у историографији. Најснажније је то изразио Слободан Јовановић у мистериозној и неразумљивој тврдњи да је краљица Драга „ако не друкчије, а оно по тајнама свога тела била блудница“.⁶ Слична врста дисквалификације није заобишла ни краља Александра, јер је већ поменути обдукциони налаз требало да укаже да је због промена на кори великог мозга био неспособан да влада, односно, да његово природно, физичко тело није било у складу с владарским, политичким.

Како то, међутим, често бива када се помешају узроци и поводи и када се „знање“ о прошлости ослања на конструкције сећања у којима се политички интерес или емотивна склоност према личностима из једне или друге владалачке куће угради у темељ већине историјских слика, неки узроци убиства краљевског пара остали су скривени. А скоро сваки од њих је имао значај засебног феномена чије би пажљиво „читање“ олакшало сналажење у сопственој историји. Тако је, на пример, проблем војног фактора био дубљи од бучно исказане саблазни а потом и нетрпељивости једног дела млађег официрског кадра према избору краљеве животне сапутнице. Део ове истине је обелодањен у годинама после Мајског преврата, али је дуго порицано да је концепт неговања војне силе у држави и друштву која је у стању да погази заклетву и убије краља и краљицу, поред основних задатака био

Краљица Драга у националном костиму, Милан Јовановић, 1902. фотографија, Историјски музеј Србије

⁶ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића II*, Београд 1990, 178.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Пртеж фотографије снимљене неколико дана пре него што је већина личности страдала у ноћи 29. маја 1903, *L'illustration*, No 3147, 20. јун 1903, колекција S. F. d'Esperey-Vujic

су и са феноменом континуираног завереничког деловања у Србији и на Балкану. Осим тога, важно место имали су политичка и економска осујећеност некада важног слоја либералног грађанства, као и стална унутрашња политичка напетост због јаких отпора према држави и њеним институцијама која је, подстицана великим спољнополитичким притиском моћне Аустро-Угарске, стварала специфично осећање угрожености.

На тако проширеној слици удео краљице Драге у догађајима који су довели до крваве ноћи у београдском конаку 29. маја 1903. године бледи. Оцене о њеној кривици за бруталну смену на српском престолу осим низа скандалозних одступања од одговарајућег владарског понашања краљевског пара, остале су и даље сведене на скуп мизогиних представа и низ „биолошких чињеница“ о њој као жени, односно, на представу да је изневеравањем улоге мајке, изневерила и нацију. Неиспуњавање биолошке улоге показало је слабост њене „женске природе“ да подари наследника престола. Чињеница да је била десет година старија од краља и тврдње да је пре ступања на престо проживела сумњиве године удовичког живота, били су у основи

заснован и на огољеном интересу једног дела њених представника. Војска, тачније, њен официрски кадар уз чиновништво које је годинама потискивано, заузимала је крајем 19. века позицију средње класе у српском друштву. Око ње се плела мрежа крупних лифераната који су у нарастању војне моћи и у атмосфери очекивања решавања националног питања, видели прилику за добар посао. После одласка краља Милана из Србије и његове смрти 1901. године, војска је била занемарена. Догађаји у мају 1903. године повезани

политике сећања о краљици Драги.⁷ Ово добро илуструју романтично-еротизоване представе европског јавног мњења, згроженог због суровог убиства српског краља и краљице, које су подстицали песници и писци Гијом Аполинер, Бернар Туше и Емилио Зорзи.

У визуелно представљање целог догађаја укључила се и млада филмска индустрија. Тада највећи светски продуцент Шарл Пате снимио је кратки филмски журнал односно, реконструкцију догађаја који је публика гледала као неку врсту извештаја с лица места.⁸ Филм је снимљен два дана после преврата и приказиван је у париским биоскопима под називом *Убиство српске краљевске породице*. Трајао је мање од два минута. Краљицу Драгу је глумила Нели Кормон. Убрзо је, како су нове информације пристизале, снимљена и нова верзија. Приказивана је у свим европским биоскопима, осим у Србији где је филм забрањен. Нови филм назван *Београдска трагедија*, који је трајао петнаест минута, Пате је снимио 1909. године по сценарију чувеног Анри Батаја.⁹

Краљица Драга, Милан Јовановић, Београд, фотографија, Народна библиотека Србије

На домаћем терену писци блиски времену краља Александра и краљице Драге су ако изузмемо политичаре мемоаристе посредно или непосредно умешане у преврат, скинули романтични вео и понудили огољену причу у функцији нове

⁷ А. Столић, *Између личног култа и негативног мита*, Специјални додаток НИИ-а, 29. мај 2003; D. Antonijević, "Šta je ubilo Dragu Mašin", u: *Mapiranje mizoginije u Srbiji*, 2, Beograd 2005, 106.

⁸ D. Kosanović, *Lažni filmski žurnal*, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id34250>

⁹ Још два кратка журнала снимљена су у Бечу а 1920. снимљен је филм *Краљица Драга* у режији Ханс Ота Левенштајна. У Берлину је 1927. Фридрих Фехер режировао филм *Љубавница на престолу*. У оба филма Драгу је глумила звезда немог филма Магда Соња. Холивудска варијанта приче *Жена наређује* снимљена је 1932. Режирао је Пол Штајнер а краљицу је глумила славна Пола Негри. D. Kosanović, нав. дело.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

политике и „новог времена“.¹⁰ Тако је настао стрип *Грађанка на престолу*. Драма *Конак* Милоша Црњанског замишљена је, према речима писца као драма и комедија о убиству краља и краљице. Аутори романа о Драги Машин који су настали крајем 20. века потенцирали су улогу потиснутих људских страсти и атмосферу малограђанског паланачког глиба.¹¹

У делима српских мемоариста и историографији о краљици Драги писано је доста. Њен живот је због чудног пута којим је dospela на престо био тема о којој су сви све знали. Међутим, чињеница да се Драга најчешће помиње као Драга Машин према презимену првог мужа а не као краљица и да је овакав начин означавања прихваћен у већини историографских радова, указује да се у обезвређивању кренуло од самог имена.¹² У погледу деконструкције владарског култа Обреновића и техника њиховог уклањања из националног колективног сећања, Драга је прошла најгоре. Једино је можда краљ Милан Обреновић, за време чије владавине су се догодиле важне промене у државном, економском и друштвеном животу земље, проглашен већим негативцем српске историје 19. века.

ALEXANDRE 1er, roi de Serbie.
Petit père putatif et petite mère dubitative.

„Мали наводни отац и мала сумњива мајка“, дописна карта, Француска, колекција Sigolène Franchet d'Esperey Vujic

¹⁰ С. Лазић, *Убиство краља Александра и Драге 29. маја 1903...*, Нови Сад 1903; Аноним, *Драга Луњевица Машин. Историјски роман новијег доба*, Нови Сад 1935; Б. Рачкоман, *Трагична љубав краљице Драге*, Београд 1938.

¹¹ М. Црњански, *Конак*, Београд 1958; Љ. Јоцић, *Драга Машин*, Београд 1959; Д. Савковић, *Секира*, Београд 1973; С. Стаменић, *Свита*, Београд 1995; Д. Букумировић, *Драга Машин*, Београд 1995; В. Латковић, *Драга Машин – последња краљица Обреновић*, Београд 2011; *Љубавне авантуре краљице Драге и несрећна судбина краља Александра*, Нови Сад 2020.

¹² О краљици Драги у историографији 20. века: А. Столић, *Краљица Драга*, 12-16.

Краљица Драга Обреновић је рођена у породици Панте и Анђе Луњевице 23. септембра 1866. године у Горњем Милановцу. Милићевићи-Луњевице су били позната трговачка породица на прелому 18. и 19. века. Пореклом из Херцеговине, населили су се у околини Ивањице а потом у 18. веку у села: Срезејевце, Бершиће, Велереч, Врнчане и Луњевицу на обронцима Рудника. Потомци Милића који се доселио у Луњевицу понели су презиме Милићевић. У предустаничко време Никола Милићевић (1767-1842) је стекао велики иметак. Учествовао је у устаничким акцијама, али је важнија била новчана помоћ коју је пружао устаницима. После слома Првог српског устанка 1813. године није напустио Србију и имао је значајног удела у проглашењу Милоша Обреновића за нахијског кнеза те године. На кнежевом венчању са Љубицом Вукомановић, која је била у сродству с Милићевићима, био је „ручни“ девер. Од 1815. године као кнежев ортак у трговини имао је прилику да осети сву тежину пословних и сродничких веза са Обреновићем. Није увек био у његовој милости а породични иметак се постепено топио и био је сведен на домаћинство у Луњевици, кућу и дућане у Шапцу. Сахрањен је у Манастиру Вујан, од тада гробној цркви породице Луњевица. Његов однос са кнезом Милошем касније је идеализован и он је представљен као српски војвода, иако ову титулу није имао.

Портрет Николе Милићевића Луњевице, око 1901, уље на платну, Марко Мурат, ИМС

Луњевица се женио четири пута а од шесторо деце у последњем браку, склопљеном по препоруци кнегиње Љубице са Ђурђијом Чарапић (1804-1881), надживели су га само кћерка Лена¹³ и син Панта. Осиромашење и промена династије

¹³ Лена је била удата за пуковника Стојка Павловића. Имали су синове Петра, академика и зоолога, Павла и Милана, професоре Универзитета, Ивана, генерала и војног историчара, као и кћерке Јелисавету и Катарину.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

1842. године утицали су да породица Луњевица буде повучена на маргине друштвеног живота. Поново су се нашли на историјској позорници када је било потребно да се

Портрет Ђурђије Луњевице, 1899,
Полексија Тодоровић, уље на платну,
Народни музеј у Београду

будућој краљици Драги да достојно породично порекло. Њен отац Панта Луњевица, започео је чиновничку каријеру као писар у полицији а потом је био начелник у Рудничком и Јасеничком срезу. На најпрестижнију чиновничку позицију у унутрашњости Србије – начелство Шабачког округа, постављен је 1874. године. Био је и управник вароши Београда а потом опет начелник у Шапцу. Оженио се Анђом Кољевић, кћерком председника општине у Чачку, са којом је имао Христину, Драгу, Николу, Никодија, Ђурђину и Војку-Ану. Високо место Панте Луњевице у чиновничкој хијерархији био је предуслов да његова породица постане током шездесетих и седамдесетих година 19. века угледна, добростојећа грађанска породица у унутрашњости Србије. Наследио је и имовину која је 1862. године вредела око хиљаду четири стотине дуката царских. Слично већини чиновника, новац је уложио у куповину куће у Београду, у Ресавској улици, у коју се породица уселила када је пензионисан 1884. године. Најстарија кћи Христина била је већ удата за Петра Петровића, управника Кредитног завода у Београду.¹⁴ У време када су остали без родитеља, Никола је био ученик Артиљеријске подофицирске школе. Старањем сестре Христине и посебно Драге када је постала дворска госпође краљице Наталије, млађа браћа и сестре су имали солидне услове да напредују. Ђурђина је послата у пансион за девојке у Ореовици а Никодије код

¹⁴ У овом браку рођени су Ђорђе, Младен и Јелена.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Аиђа и Панта Луђевица са ћеркама Ђурђином, Драгом и Христином, 15. мај 1869, Београд, фотографија, Библиотека града Београда

Драга Луђевица, као девојчица, Михаило М. Ханџарлија, Београд, фотографија, БГБ

Породична кућа Луђевица у Ђорђеу Милановцу, у којој је 11/23. септембра 1866. године рођена Драга, потоња српска краљица (А. Столић, Краљица Драга Обреновић, Београд, 2009, 16)

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

познатог професора Малине. Најмлађа Војка-Ана је на позив краљице Наталије отпутовала у Француску и у једном заводу за васпитање девојака недалеко од Бијарица провела је шест година. У међувремену кућа у Ресавској улици је продата а породица је живела у скромном стану у Бранковој улици.

Од краја 1897. године живот породице се видно променио. Захваљујући Драгином блиском односу са краљем Александром Луњевице су се преселиле у кућу на углу Светосавске и Зорине улице у Београду. Уследила је још једна селидба у

Кућа на углу Зорине и Светосавске улице у Београду, снимак с краја 1960-их година, колекција Милоша Јуришића, Београд

репрезентативну кућу у Крунској улици, коју је за Драгу купио краљ Александар. Од тада је започело размештање њене браће и сестара по бољим школама, слати су на усавршавање у иностранство и целокупан напредак породице зависио је од Драгине љубавне везе с краљем. Млађе сестре су послате да заврше школовање у пансион „Нотр Дам де Сион“ у близини Беча. Никола је унапређен у чин артиљеријског поручника а Никодије је старањем краља Александра прешао из гимназије на школовање у Војну академију. Браћа Луњевице су

убијена у ноћи Мајског преврата. Одлука да се они погубе није била у првобитном завереничком плану, него је донета накнадно. Сестре су виделе тела убијене браће натоварена на воловска кола на путу за Старо гробље код Цркве Св. Марка. У зору, непосредно после убиства краљевског пара, извршена је преметачина и пљачка у стану Христине Петровић којом је руководио Војислав Танкосић. Однето је више од четири хиљаде динара у сребру а полуванична полицијска истрага завршена је без резултата.¹⁵

¹⁵ В. Јовановић, *нав. дело*, 37.

Сестре су стављене у кућни притвор. Од одлуке да их одмах после преврата један коњички одред испрати до Земуна се одустало. Оне су потражиле помоћ страних посланстава. Заједно са Христином Петровић и њеном децом напустиле су Београд 19. јуна. Кратко су се задржале у Будимпешти а потом у Минхену. Много више од потребе да свету покажу размере неправде која их је снашла био им је потребан новац. Преко опуномоћеног адвоката Величковића затражиле су да се напише имовина покојне краљице и стави под судски надзор до оставинске расправе. Али, притиснуте недостатком новца прихватиле су наследство и без пописа имовине да би убрзале оставински поступак. Комисија за инвентарисање крунских и краљевских добара је доставила штедне књижице краљице Драге у октобру 1903. године. Аукција у *Кристију* у Лондону на којој је продат део краљичиног накита и одеће обављена је крајем новембра.¹⁶ Коначно, сестре Луђевица и Христина Петровић са децом трајно су се настаниле у Швајцарској. Живеле су у пансионима у Цириху, Лозани и Женеви. Нису се удавале а ни Христинина деца нису заснивала породице. Она је повремено писала у локалним новинама. У енглеском часопису *Фортнајтли ревију* (*Fortnightly Review*) објављена је у децембру 1906. године њена исповест под називом *Истина о животу краљице Драге*.

Од свих чланова породице Луђевица најдуже је живела Војка-Ана. Умрла је 1975. године. Поштујући њихову жељу да сви буду сахрањени у Манастиру Вујан, породица Павловић је 1977. године пренела њихове посмртне остатке. На надгробној плочи пише: „Овде почивају кости Анђе, мајке краљице Драге, Христине, Ђурђине, Младена, Ане, Јеле, Ђорђа, Николе и Никодија“.

Надгробна плоча породице Луђевица у порти Манастира Вујан, фотодокументација МРТК

¹⁶ Д. Вукелић, „Отуђено наслеђе: аукцијска продаја драгоцености краљице Драге у *Кристију* 1904. године“, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, 5, Горњи Милановац 2017, 343-373.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Драга Луђевица 1881. године,
Фотографија у листу *L' Illustration*,
28. јул 1900, Париз, МРТК

школе у Београду студирао на Рударској академији у Фрајбургу и Берлину. Каријеру је започео у Министарству финансија а затим у Крупњу, седишту Подринских рудника. Био је неко време управник Мисуричких мајдана гвожђа и Подринских рудника. Венчање Драге Луђевице и Светозара Машина обављено је у београдској Саборној цркви на Велику Госпојину (28. августа) 1883. године. Током три го-

У породици високог државног чиновника у којој је Драга рођена владало је уверење да је и женској деци потребно образовање. После завршене основне школе уписана је, као и њена сестра Христина, у Виши женски завод у Београду који је водила Александрина Церман. Драга је показала посебан смисао за учење језика. Родитељи су, међутим, још током школовања тражили „прилику“ да је удају. Обичаји, али и све лошије материјално стање утицали су да Панта Луђевица уда своју кћер као седамнаестогодишњу девојку. При избору будућег мужа показао је велику ужурбаност, јер се његово трагање зауставило на Светозару Машину (1851-1886), тридесетдвогодишњем инжењеру, најстаријем сину угледног лекара чешког порекла, др Јована Машина.¹⁷ Светозар је после завршене Велике

Позивница за венчање Светозара
Машина и Драге Луђевице, августа
1883, Београд, НБС

¹⁷ Јован Машин је са породицом прешао из Ваљева у Београд 1862. Био је дворски лекар кнеза Михаила и неко време кнеза Милана Обреновића. Имао је и синове Александра (1857-1910), пуковника и једног од организатора Мајског преврата и Николу (1867-?), инжењера.

дине заједничког живота Драга је често пратила супруга на теренима. Живели су скромно у Карановцу (Краљеву), Крупњу и Лесковцу. После изненадне мужевљеве смрти имала је право на пензију из Фонда чиновничких удовица. Вратила се својој породици и живела је с мајком, браћом и сестрама. Преузела је бригу о њима и према сећањима београдских госпођа била је повучена и скромна. Покушала је да искористи знање језика и да добије посао наставнице. Међутим, молба коју је упутила министру просвете да јој се омогући полагање испита из немачког језика да би стекла квалификације за овај посао, била је одбијена. Почела је да се бави превођењем. Из тог времена датирају и њени први књижевни покушаји који указују да је имала амбиција да се афирмише и на том плану. Била је чланица *Београдског новинарског удружења*. У часопису *Отаџбина* објавила је 1883. године први превод. Касније је превела неколико романа, новела и позоришних комада. Један од њених првих ауторских радова била је песма *На колима*. Кратке приче објављивао јој је анонимно Аца Станојевић, штампар и један од првака Радикалне странке.¹⁸ Драга је најдуже сарађивала у часопису *Домаћица* који је издавало *Женско друштво* у Београду. Ово најстарије удружење жена у Србији и његов часопис били су под државним патронатом, династичким покровитељством кнегиње/краљице Наталије и утицајем супруга најистакнутијих политичара и чиновника. Драга

Рударски инжењер Светозар Машин, први Драгин супруг, март 1869, атеље Енгелмана, Дрезден - Фрајберг, фотографија, ИМС

¹⁸ Преводи: К. Де Монтепан, „Полицајка звана мачје око“, *Уставност*, 1884/1885; *Три милиона мираза*, Београд 1886; *Оргисткиња или троструки злочин у Сент-Уењу*, Београд 1887; А. Штефкус, *Ујак и сестрић*, криминална новела, Београд 1888; Ф. М. Достојејски, „Настан лопов“, *Дневни лист*, Београд 1889; А. Štefkus, *Ујак и сестрић*, *kriminalna novela*, Београд 1888; За Народно позориште комад А. Моретија „Дона Диана“, *Отаџбина*, св. XV, 1887.

После развода брака краља Милана и краљице Наталије и његовог одласка из Србије донета је скупштинска резолуција према којој је и краљица морала да напусти земљу у мају 1891. године. Док је живела у Београду, краљица Наталија је била окружена пријатељицама и дворским дамама. Дворске госпође и госпођице биране су из династији оданих породица. Иако су доста времена проводиле на двору, имале су своје породичне обавезе. У измењеним околностима, краљица Наталија није очекивала да ће је у изгнанство пратити нека од њених дворских госпођа. Нова дружбеница је требало да буде особа која одласком из Србије ништа не жртвује и не губи. Иако у вези са ступањем Драге Машин у службу код краљице Наталије Обреновић постоје различита тумачења, сасвим је извесно да су младу удовицу прогнаној краљици препоручиле поверљиве особе из њеног најближег круга.²⁰ Осим тога, краљица Наталија је као покровитељка *Женског друштва* често присуствовала и састанцима *Одбора* часописа *Домаћница* где је имала прилику да упозна Драгу Машин. Пре него што је донела одлуку да је прими у службу сигурно се распитала о њеној прошлости тако да јој приче о њеном „проблематичном“ животу нису могле промаћи. Према сведочанствима оних који су знали за круте краљичине ставове, она никада не би прихватила особу која је на било који начин компромитована.

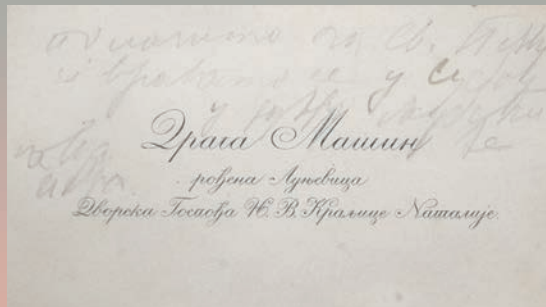
Краљица Наталија и Драга Машин испред виле *Galvagna in Colfrancui*, 1893, Христина П. Луњевица, *Права истина о животу краљице Драге*, прир. С. Цветковић, Д. Мрдаковић, Смедерево 2013, стр. 50

²⁰ Да се одлучи за Драгу краљици су помогле Јармила Николић, кћерка Јована Обреновића и Цана Ђорђевић, краљичина дворска госпођица. Добре препоруке дала је и Лена Павловић, тетка Драге Машин.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Драга је ступила у службу код краљице Наталије крајем 1891. године. Имала је статус дворске госпође. На њеним посетницама је писало *Драга Машин*, рођена *Луњевица*, дворска госпођа *Њ. В. Краљице Наталије* односно, *Madame Draga Mashina, nee Lounavitza, Dame d' Honneur de S. M. La Reine Nathalie de Serbie*. За њу је дворска служба била животна прилика. Две жене су до новембра 1893. године живеле у изнајмљеној кући у француском летовалишту Бијариц. Потом су се преселиле у тек изграђену вилу коју је краљица Наталија назвала *Сашино*. У Бијарицу је Наталија

Визит карта дворске госпође Драге Машин
Музеј рудничко-таковског краја

успоставила контакте с локалним моденским светом. Она и њена дворска дама су водиле активан друштвени живот. У малобројним сачуваним писмима из овог периода Драга је писала о својој заузетости. С великим усхићењем је описивала позоришне представе, концерте, пријеме и балове на којима је пратила краљицу. Била је почаствована присуством на пријему код Пола Дешанела, председника Француске

републике и познанством са веома популарним писцем Пјером Лотијем. Првих година боравка у Бијарицу Драга је одавала утисак задовољне и захвалне жене. Краљица Наталија је своју дружбеницу прихватила благонаклоно. За њу је унајмила учитеља француског језика и лепих манира. Имала је разумевање и за њену бригу и одговорност према породици у Београду. Односи између две жене били су у почетку веома присни. Међутим, почетком 1893. године у Бијарицу се изненада појавио краљ Милан коме је била потребна новчана помоћ од бивше супруге. Драга је пожурила да извести сестру Христину о овој посети предвиђајући њихово измирење. Писмо је у Београду имало сензационалан одјек, али је ова нелојалност дворске госпође разљутила краљицу Наталију. Све чешће се жалила на своју дружбеницу, замерајући јој лењост и уображеност.

Питање улоге краљице Наталије у зближавању краља Александра и Драге Машин донеке се може докучити на основу дневника и мемоара епохе. Неки гости виле *Сашино* су били веома зачуђени што је Наталија младог краља када је боравио у Бијарицу увек смештала у засебном делу куће, у собу до Драгине. Иако прогнана из Србије, краљица је имала политичких амбиција. Желела је да утиче на синовољеве одлуке. Покушала је да га измири са радикалима а када јој то није успело окренула се улепшавању његовог живота. Боравећи у Београду организовала је свечаности, балове, концерте. У њеној стратегији Драга је свакако имала своју улогу. Приликом првог боравка краља Александра у Бијарицу, Наталија је сигурно приметила да се њен син осећа пријатно у друштву Драге Машин. На забавама које је краљица приређивала у Београду запажено је да млади владар најрадије плеше са мајчином дворском госпођом. Према тврдњама Ане Луњевице, подстицала је преписку између Драге и краља.²¹ Током наредне две године краљица је у писмима сину често спомињала своју дворску даму. Неки савременици су тврдили да је знала и подржавала овај однос. Из њене најближе околине су све чешће стизала упозорења.

Односи између краљице и њене дружбенице постали су усиљени и напрегнути. Драга је у почетку следила Наталијину вољу, повлађивала је краљу, али је две године одбијала његова удварања. Међутим, почетком 1897. године променила је мишљење. У марту те године постала је крајева љубавница и њен положај дворске даме краљице Наталије постао је неодржив. Крајем 1897. године дала је оставку на положај дворске даме, напустила је Бијариц и вратила се у Београд.

Краљица Наталија, Драга Машин и Александар Обреновић са пратњом и рођацима испред виле у Бијарицу, фотографија, А. Guesquin, БГБ

²¹ А. Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, Београд 1995, 23.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Драга из времена пре удаје за краља Александра, око 1900, МРТК: огрлица коју је носила као дворска госпођа краљице Наталије - „једна мала рививијера, ланац накићен брилијантима и бисером који је висео“ – заведена је у Списку заоставштине пок. Краљице Драге (Архив Србије)

пошто је прекинула све везе с краљицом Наталијом, важила за „maitresse declare du Roi“, званичну краљеву љубавницу. У оваквим околностима Драга је убрзано радила на својој промоцији: увела је свој „жур фикс“, примала је у свом салону политичаре из свих партија и одржавала је познананства са представницима дипломатског кора. Учланила се у тек основан *Одбор госпођа кнегиња Љубица*, женско удружење које је подржавало циљеве националне спољне политике на Косову и Метохији и

У јесен 1897. године у Србији је све било у знаку политичких промена. У ствари, стање које је трајало годинама и било обележено slabим, дворским владама и неуставним потезима владара, легализовано је образовањем министарства Владана Ђорђевића, коначним повратком краља Милана у земљу и његовим проглашењем за команданта Активне војске. Осим очеве упорности, на ове потезе је краља Александра приморало низ околности: очева помоћ му је била потребна у игри са политичким странкама и скупштином, као и за одлагање решавања уставног питања. Ђорђевићева влада је у следеће три године била извршилац владарске воље, министри су били обични чиновници а сва власт је била сконцентрисана на двору. Команда над војском била је за краља Милана добар параван за истинску моћ коју никада није испустио из руку.

У нови рам за политичку слику Србије и српског двора уклопила се и жеља краља Александра да Драгу Машин, одвојену од мајке, има поред себе. У званичним приликама почела је да се појављује с титулом „бивше дворске госпође Њеног Величанства краљице Наталије“ и постепено је круг људи с којима је градила пријатељства био све већи. Међу дипломатама она је,

у Македонији. Популарност је желела да стекне учешћем и прилозима у добротворним акцијама. Приликом редовне годишње забаве *Женског друштва* 1898. године даривала је позамашну суму новца о којој се дуго причало у престоници.

Краљева љубавна веза с бившом мајчином дворском дамом није била тајна ни пре Драгиног повратка у Београд. У промењеним околностима, постала је предмет интрига, али и претњи које су јој достављане анонимно. Од краља је очекивала да је заштити и он је начинио низ погрешних корака одузимајући положаје личностима за које је Драга била убеђена да су наступали против ње. На тај начин су краљ и Драга дуплирали и своје непријатеље. На другој страни, Драги су у јавности указиване многе почести. Уживала је наклоност дипломата, позивана је на пријеме у многим кућама, јер се знало да ће им онда присуствовати и краљ. Лицемерје краљеве најближе околине према Драги Машин проистицало је из уверења да је њен положај љубавнице јасно дефинисан и непроменљив. Само су малобројни помишљали да ће она пожелети да понесе краљевску круну. Нити које су повезивале краља Александра и Драгу биле су, насупрот свим очекивањима, све јаче. Она је била свесна свог положаја и све је чвршће везивала краља за себе. Развила је стратегију од које није одступала: пажљиво, одабраним речима му је саопштавала своје жеље, наступала је систематично и рационално насупрот краљевој нервози која га је често доводила до очајања. Током прве половине 1898. године у потпуности је усмеравала односе с краљем Александром. Од ње је зависила учесталост и трајање њихових састанака. Чинила је све да му се допадне, али му није допуштала да буде у њеном друштву онолико колико би желео.

Краљ Александар, издање Географског одељења Министарства војног, 1899, Београд, репрезентативни портрет краља Александра у гардијској униформи, МРТК

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Драгино занимање за политику било је несумњиво а краљ то није прихватао као обичну радозналост. Постепено је њено интересовање прерасло у озбиљније мешање у многа политичка питања. Била је руковођена интуицијом и позивајући се на свој инстинкт, истицала је да је он понекад важније мерило од дипломатских и политички осмишљених потеза. Желела је да се допадне краљу, да му помогне и да временом постане незаменљива. Касније је њен политички став зависио од личног интереса да освоји што више присталица за њихов брак, али је њен политички утицај био још увек сношљив. Није имала политичких захтева а њени савети су били усмерени ка остваривању њиховог заједничког циља – склапања брака. Највероватније да је боравак краља Александра и Драге у бањи Мерано крајем 1899. године пресудно утицао на краљеву одлуку да се њоме ожени. Драга је већ тада успоставила ближе контакте с представницима Руског посланства у Београду, који су у одлучујућем тренутку краљеве женидбе у извештајима Москви истицали потребу да Русија подржи овај брак.²²

Вишегодишња несрећна историја планова за женидбу краља Александра, које су осмишљавали родитељи и његова најближа околина, требало је да буде окончана прошевином Александре Шаумбург Липе, принцезе из мале немачке владалачке куће. Краљ је привидно био заинтересован да се питање његове женидбе коначно реши. Када је у јулу 1900. године објавио своју намеру да се ожени Драгом па до тренутка када је успео да састави владу познатију као „свадебно министарство“ прошао је кроз праву паљбу критика и убеђивања да одустане од ове намере. Најближи људи покушавали су да га убеди да је његов избор неприкладан. Кораци које је, међутим, владар предузео били су усмерени у два правца. Извршене су велике промене у државном апарату, на Двору и у војсци. На положаје су доведене личности које су биле спремне да прихвате ново стање. Војска је очигледно била извор великих краљевих бојазни. После образовања нове владе пензионисана је група генерала, замењени су команданти пукова и одликовани су поједини официри. Потом је завршена промена

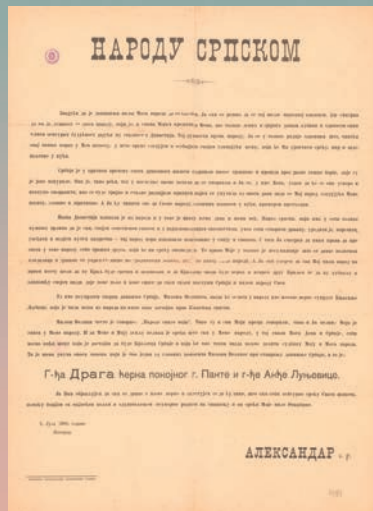
²² А. Столић, *Краљица Драга*, 98-110; С. Рајић, *Александар Обреновић – владар на прелазу векова, сукобљени светови*, Београд, 2011, 333-338.

целокупног дворског персонала. За првог краљевог ађутанта постављен је пуковник Лаза Петровић. Уследили су размештаји у Касацији, Главној контроли и другим установама. Извршене су промене и на локалном нивоу.

Прокламацијом о веридби са Драгом Машин, која је објављена у *Српским новинама* започео је период самосталне владавине краља Александра.²³ Краљ Милан није прихватио синовљеву одлуку а краљица Наталија је посредством пријатеља у Београду желела да сину предочи све мане његове изабранице. Поступци краља Александра су од тренутка када је објављено да је Павле Мансуров, отправник послова Руског посланства у Београду, честитао краљу и „светлој вереници“ веридбу у име цара Николаја II, постали систематичнији и сигурнији. Краљ је повукао неколико политичких потеза да би добио подршку јавног мњења за брак са Драгом. Помиловани су радикали осуђени пресудама Преког суда 1899. године због учешћа у Ивањданском атентату на краља Милана. На великој народној прослави поводом веридбе објављено је да је руски цар прихватио да кумује на венчању владарског пара и да ће га заступати Павле Мансуров.

Месец дана после венчања објављено је да је краљица у „благословеном стању“. Краљ Александар је желео да објавом краљичине трудноће осигура темеље свог тек склопог брака. У делу домаће јавности је брзина којом је Александар саопштио да се очекује срећан догађај у дому Обреновића створила сумњу у његову

Прокламација краља Александра I Обреновића Нароу српском поводом његове веридбе са Драгом, ћерком Панте и Анђе Луђевице, 8. јул 1900, Београд, НБС

²³ Д. Васић, *Деветсто трећа, Прилози за историју Србије*, Београд 1925. 1.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

истинитост. Изгледа да је на његову исхитрену одлуку да обнародује краљичино стање највише утицала жеља да се стишају сви гласови да краљица не може да има децу. Започињући самосталну владавину направио је низ грубих грешака. Понашање према родитељима, посебно нетачна информација да је оцу претио смрћу уколико би покушао да се врати у Србију, утицали су да јавност поверује да му ниједно осећање није свето. Пошто раније није потезао овакве крајње мере, људи су у његовим поступцима према родитељима видели утицај краљице Драге.

Краљ Александар и краљица Драга окружени дворским особљем,
1900, Београд, фотографија, ИМС

Одмах после веридбе с Драгом краљ Александар је предузео многе мере да би новој краљици обезбедио што већу популарност. Изградња њеног култа започела је неким већ виђеним потезима у оквиру владарске репрезентације: промењени су називи неких установа, неколико села, заселака и варошица променили су име у Драгинац, Драгово, Драгиње; краљица је преузела покровитељство над *Женским друштвом* и *Првим београдским женским друштвом* за удомљавање девојака; датуми краљичиног рођендана и имендана уврштени су у календар државних празника. Тако је, на пример, *Виша Женска школа* у Београду понела име краљице Драге, преименована је женска школа у Крагујевцу у *Вишу женску школу кнегиње Љубице*, *VIII пешадијски пук* је добио име нове краљице а касније је и *IV коњички пук краљеве гарде* преименован у *IV коњички пук краљице Драге*. У октобру 1900. године свечано је положен камен темељац за гинеколошки павиљон *Опште државне болнице краљице Драге*. Крајем 1902. године *Врањска бања* је преименована у *Бању краљице Драге*. Извршене су и промене у административној подели земље. Руднички округ је издвојен у засебну управну јединицу. Ово је у јавности протумачено као знак пажње према краљици иако су захтеви за одвајањем у засебан округ поднети много раније.

Владарски пар је посебну пажњу посветио дефинисању свог визуелног идентитета. Краљ и краљица су изабрали радове Паје Јовановића. Када је краљичин портрет био готов, послужио је као предложак за умножавање код Милана Јовановића, дворског фотографа и сликаревог брата. Реч је о официјелном службеном

Паја Јовановић, *Краљица Драга*, 1901, уље на платну, Народни музеј Београд

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

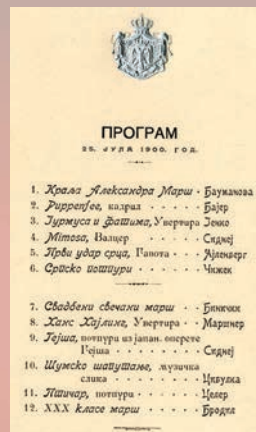
Краљевско венчање / свадбени фијакер и свечана поворка код Саборне цркве
Милан Јовановић, 1900, фотографија, БГБ

Венчана фотографија краља
Александра и краљице
Драге, Милан Јовановић,
1900, Београд,
фотографија, БГБ

Венчаница је израђена од сатена у боји слоноваче и бриселских чипки посутих штрасом. Дугачак шлеп су придржавале две девојчице „у сеоском руву рудничког и београдског округа”. Дути бели veo је за главу причвршћен брилијантском **тијаром** бечке јувелирске куће „Кехерт” коју је краљ Александар поклонио својој краљици на сам дан венчања.

Програм свечаности након
венчања, 25. јул 1900,
Београд, ИАБ

портрету који је препоручио и министар полиције као пригодан украс за службене просторије, али и српске домове.²⁴ Сlike краља и краљице чији је аутор Влахо Буковац репродуковане су у великом броју. На мноштву разгледница, дописних карата и календара представљени су њихови ликови. У марту 1902. године уведена је и *Медаља краљице Драге* која је била намењена „заслужним женскињама, без разлике у сталежу, као награда за заслуге према краљу, краљевском дому или држави“.²⁵ Новина у овом систему владарске репрезентације била је ширина простора који је краљ Александар препустио својој супрузи. Одрекао се дела своје политичке и владарске популарности да би јој препустио што веће поље деловања.²⁶ Ново је било и то што је представљање краљице Драге било укључено и у сложен систем националне пропаганде. Истицање њеног српског порекла било је вешт и добро одабран пропагандни потез. Медијска машинерија, пре свега штампа, стављена је у службу идеје о *краљици Српкињи*. Позивање на патриотизам под овим слоганом требало је да буде средство на путу освајања симпатија код народа, али и својеврсна заштита њене личности. У оквиру ових настојања апеловање на верска осећања и ослонац на цркву имали су истакнуто место.

Идеолошка поставка о јединству народа и династије добила је истицањем идеје о *краљици Српкињи*, пониклој у народу, нови садржај. Претходне владарске супруге Обреновића, кнегиња Јулија и кнегиња/краљица Наталија, нису биле пореклом Српкиње. На дан венчања је у *Српским новинама* истакнуто да је „мираз за краљицу дао њен деда Никола Луђевица да се узиде у темељ новој Србији“. Краљичин рођендан је обележаван свечаним представама у Народном позоришту. Драма *Царица Милица* премијерно је изведена на тај дан 1902. године. Посебно је истицана веза између краљице Драге и кнегиње Љубице, јер су обе биле Српкиње. У славу краљице и њеног српског порекла писане су и пригодне песме.

²⁴ В. Јовановић, *нав. дело*, 35.

²⁵ *Српске новине*, бр. 78, 7. IV 1900.

²⁶ В. Јовановић, *нав. дело*, 36.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Краљица Драга је успешно играла ову улогу. Предано је радила на изградњи сопственог култа и користила је сваку прилику да увећа своју популарност. Према речима Павла Мансурова, понашала се као права Српкиња која разуме свој народ, воли га и уважава његове обичаје.²⁷ Притом, није била без сопствених идеја. На двору су прослављани верски празници који раније нису обележавани у владарској кући. Краљица је на Материце поклањала сиромашној деци одећу и храну. На Очево краљ је делио поклоне члановима своје свите и краљичиној дворској госпођици. Од Драгиног доласка у двор поштован је Васкршњи пост од Велике недеље; краљ је раније постио само на Велики петак. Осим тога, владарски пар је богато даривао цркве и манастире: Храму Св. Саве приложили су по десет хиљада динара у злату, Манастиру Враћевшница поклонили су велики крст од злата и сребра, за цркву у Куршумлији изливено је велико звоно, за Жичу два звона а Манастиру Студеница даривали су скупоцене покрове за ћивоте

**Покров Светог Стефана
Првовенчаног, који су краљ
Александар и краљица Драга
даровали манастиру Студеница,
1902, Ученице Радничке школе**

Св. Симеона Мироточивог и Светог краља Стефана Првовенчаног. Приликом посете Манастиру Вујан даровали су сребрни путир и свилен покров извезен златом. Краљица је Цркви Св. Петке послала богато украшену плаштаницу. У оквиру краљичине владарске репрезентације посебно је занимљив сликани програм иконостаса Цркве Пресвете Богородице у Великој Крсни. Овај иконостас је поручила и поклонила цркви краљица Драга 1901. године. Осликао га је, према препоруци митрополита Инокентија, Рафаило Момчиловић.²⁸

²⁷ АВПРИ, Политархив, д. 489. л. 239, Мансуров-Ламсдорфу, 25. октобар 1900.

²⁸ Н. Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882-1914)*, Београд 2007, 180.

Посао је довршен највероватније 1902. године. Лик анђела хранитеља на бочним јужним дверима мештани су повезивали с ликом краљице Драге. На иконостасу се налази и лик краља Александра, али је код стручњака највише недоумица изазвала икона непознатог светитеља за коју се претпоставља да је после преврата заменила икону с краљичиним ликом.²⁹

Краљица Драга Обреновић са сестрама на излету,
14. август 1900, Луњевица, фотографија, ИМС

Непрестано истицање краљичиног српског порекла постало је главно обележје свих јавних наступа краља Александра 1901. и 1902. године. Ово је било уочљиво за време путовања краљевског пара по Србији крајем августа и у септембру 1901. године. У говорима које су у њихову част одржали представници локалних власти у Крагујевцу, Чачку, Краљеву, Ужицу и Крушевцу слављење прве краљице Српкиње у обновљеној српској држави заузимало је видно место. Нарочит значај имао је долазак краља и краљице у Руднички округ и посета Такову, Горњем Милановцу, Луњевици и манастирима Вујан и Враћевшница. Рудничани су посебно славили краљицу која је „рудничким млеком задојена“. На једној од тријумфалних капија писало је:

*Праунука Милошева
Призрен зове град
Са унуком Луњевице
Србинов је над.³⁰*

²⁹ У. Рајчевић, *Рафаило (Георгије) Момчиловић*, Београд 1998, 18.

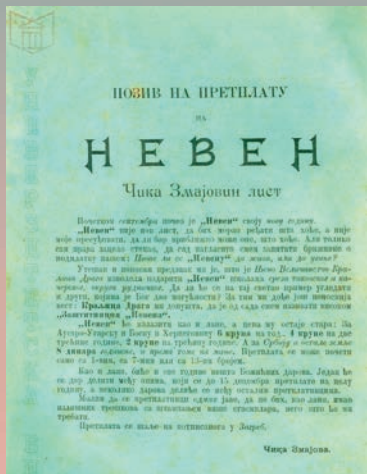
³⁰ *Српске новине*, бр. 194, 2. IX 1900; бр. 205, 13. IX 1901.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Краљу и краљици је овом приликом поклоњен новосаграђени дворач у Такову. У Луњевици су краљици уручене трговачке књиге њеног деде Николе Милићевића Луњевице.

Према већ познатом моделу, краљевски пар је популарност градио и неком врстом мецената у области уметничког стваралаштва. Несумњиво је да су идеје у вези са пружањем подршке уметницима биле Драгине. Поводом државних празника

одликован је већи број песника и писаца. Краљица је била врло блиска с Браниславом Нушићем који је постављен за драматурга Народног позоришта а потом и за управника. Нушић је био главни драматург и сценариста већине позоришних представа и приредби на двору у Смедереву. Краљевском пару је посветио комад *Љиљан и оморика* из чијег наслова није тешко наслутити да су краљ и краљица главни ликови. Драма је неко време свакодневно извођена. Међу надареним писцима краљевски пар је одабрао своје питомце и слао их је на додатно школовање у иностранство. Син Стојана Новаковића, Милета, био је краљев стипендиста. У Женеви је студирао Јован Скерлић. Краљица је стипендирала Димитрија Миту Ђорђевића и Бору Станковића који јој је у знак захвалности посветио свој први комад *Оливера*. Тек рођену Станковићеву кћерку је даривала дукатима а породици је поклонила клавир. Драга је, иако

Краљица је била и покровитељ листа *Невен* Јована Јовановића Змаја, *Просветни гласник*, 1. 10. 1900.

су мотиви њеног старања били практичне природе, учинила низ добротинастава и корисних дела. Помогла је и постала заштитница Змајевог листа *Невен*. Одбору за подизање споменика преминулом песнику Војиславу Илићу поклонила је свој веренички прстен. Биста Војислава Илића постављена је на Калемегдану годину дана после убиства краљевског пара.

Недоумице које су пратиле краљичину трудноћу учиниле су да ово питање остане обавијено велом тајне. Немогућност да династија добије наследника престола био је један од пресудних чинилаца за судбину Обреновића. Од момента када је јавности са двора саопштено да се „порођај не може очекивати“ отворено је питање престолонаследства. Нагађања у вези с будућим наследником престола пољуљала су темеље владавине краља Александра.

После објављивања вести о краљичиној трудноћи у аустријској штампи стално је понављано питање предбрачне краљичине трудноће. Сумњичави су били и на руском двору. На њихову иницијативу су у Београд почетком априла 1901. године дошли руски лекари, професор Снегирев и његов асистент Губаров, иако је краљ Александар желео да се јавности представи да је долазак руских лекара идеја владарског пара. Осим стручњака из Русије, на двор у Београду је позван и др Коле који је претходне јесени установио да је краљица у другом стању. Резултат

првог прегледа био је поражавајући за краља и краљицу. Нису поверовали у дијагнозу, па су половином маја у Београд пристигли др Вертхајм из Беча и др Кантакузен из Букурешта. Жалосна истина је објављена у полуслужбеном *Дневнику*. Званично је саопштено да је постојала могућност зачећа и да је реч о „псеудо трудноћи“. Лекари су, да би пружили одступницу владарском пару, навели и да они могу очекивати пород у будућности. Ипак, јавност у земљи није прихватила званично саопштење. Више се веровало да је краљица Драга све обманула: краља, двор и народ. Кружили су гласови да је са сестром Христином, која је такође била у другом стању, планирала да подметне сестрино дете које би понело краљевску круну. Посебну забуну изазвао је утисак да се, према спољним знацима, краљево понашање према супрузи није

Спаваћа соба краљевског пара, снимак након Мајског преврата, *L'Illustration*, No 3148, 27 Juin 1903, 425, колекција S.F. d'Esperey Vujic

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

променило. Указивао јој је на јавним местима подједнаку пажњу као и раније а према њеним сродницима био је предусретљив и љубазан.

Краљевска златна колевка од кума Николаја Романова коју је у знак добрих вести послао у Србију, за будућег престолонаследника, Милан Јовановић, 1901, фотографија, БГ

Чињеница да краљица није родила наследника престола је на државном плану превазилазила оквире скандала и залазила је дубоко у династичко питање. На симболичком плану, међутим, краљица је постала оличење неплодности и најпознатија нероткиња наше прошлости. У Уставу из 1901. године није било члана о наслеђивању престола уколико би краљевски пар био без порода. Иако је краљ желео да се питање наследства престола не покреће, домаћа и европска јавност увелико су се бавиле разним комбинацијама. Посебно незадовољство изазвали су гласови да краљичин брат Никодије може бити проглашен за наследника престола. Имајући у виду велики утицај који је краљица и даље имала на краља, обичан свет је лако поверовао у ову могућност. Краљица Драга је истичући у свакој прилици браћу и сестре својим понашањем увелико давала повода оваквим уверењима. Никодије је био њен љубимац и према њему је гајила изузетно нежна осећања. Краљичина браћа су редовно присуствовала званичним пријемима у двору. Иако су били у подофицирском чину, њихова имена су се

налазила на списковима званица иза имена генерала а испред позваних пуковника. Ово је уверило јавно мњење о намерама краљевског пара. Породица краљице Драге постала је крајње неомиљена. Краљ Александар је на прве наговештаје о проглашењу свог шурака за престолонаследника учинио све да их демантује. Према извештајима руског посланика Чарикова он је неко време размишљао да Луњевицу прогласи

наследником, али је обесхрабрен његовом непопуларношћу одустао од ове идеје.³¹ Дакле, тврдње о намерама према Луњевици нису биле без основа. Краљ Александар је касније имао великих проблема да убеди јавност да не жели краљичиног брата да уздигне на престо.

Краљ Александар и краљица Драга у шетњи, фотографија,
Историјски архив Шумадије

³¹ АВПРИ, Политархив, 1902, д. 495, л. 30, Чариков-Ламсдорфу, 16. јануар 1903.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Последња година владавине краља Александра била је испуњена великом политичком нестабилношћу и бројним плановима владара. Да би одржао лични режим краљ је гушио опозицију и изводио државне ударе. У спољној политици своје планове је спроводио у дело тајним каналима заобилазећи владу и њене установе. Опозиција је начелно нападала његову аутократску владавину и гажење Устава. Она је стајала иза Мартовских демонстрација 1903. године које су најавиле будуће догађаје. Жртве које су пале у уличном метежу дале су повода да владавина краља Александра буде оцењена као крвава владавина, што свакако није била. Краљ није наредио да се употреби оружје против демонстраната. Два дана после немира суспендовао је Устав, распустио Сенат и Скупштину, поништио указе о именовању сенатора и ставио је Државни савет на располагање. Укинуо је законе о штампи, општинама и изборима за Народно представништво. Исте вечери постављени су нови сенатори, донети нови закони о штампи и општинама. После непуног сата издао је проглас о повратку Устава од 1. априла 1894. године на снагу. На изборима за Народну скупштину појавила се само владина листа кандидата. Влада Димитрија Цинцар-Марковића је постигла успех, није изабран ниједан опозиционар.

Дочек Њихових Величанстава у фабрици Поповића, Илића и Ко Лесковац, 1902, фотографија, Музеј примењене уметности

Краљ Александар је променио држање према краљици током 1902. године. Престао је да се саветује с њом о политичким питањима. Важан показатељ да је намеравао да се растане од ње је то што је после пада владе Михаила Вујића почео да враћа у политички живот личности које јој нису биле наклоњене. У краљевој милости поново су се нашли противници његове женидбе. Неки од њих су му саветовали да се разведе од краљице. Она је приметила да краљ више не прихвата њене савете и

да сам доноси одлуке. План о раздвајању брачног пара чуван је у строгој тајности. Краљ је обновио однос с мајком која га је такође саветовала да се растане од Драге. Ово је потврдила и краљица Наталија својим пријатељима после Мајског преврата. Успостављање везе с мајком не би било могуће да краљ није намеравао да се разведе. Краљица Наталија је могла да помогне сину у ублажавању непријатног утиска који би изазвао још један скандал на београдском двору. Може се само нагађати да ли је краљица Драга била упућена у овај план и спремна да у интересу династије и престола напусти Србију. На лечење у Францесбад није желела да оде сама. Био јој је добро познат сценарио по коме је краљица Наталија удаљена са двора и из земље. Одуговлачила је с одласком и највероватније се надала да ће у краљу пробудити осећања која су замрла. До краљевског пара увелико су стизали гласови о завери.

Српски краљ Александар и краљица Драга у Карловцима 29. I. 1903. I 1903, фотографија, МРТК, приликом путовања у Крушедол, када је краљевски пар напустио воз, настала је, ако не последња, онда свакако једна од њихових последњих фотографија.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Од почетка заједничког живота на београдском двору краљевски пар није био спокојан. Осим бројних написа у иностраној штампи о немирима у Србији и атентатима на краља и краљицу, њима су више брига задавале честе анонимне дојаве и претње. Непотписана писма су у одређеним временским размацама стизала на двор још од августа 1900. године. Осим увреда, садржала су и претње смрћу. Прво веће искушење била је завера млађих официра Београдског гарнизона у августу 1901. године. Атентат је требало да буде изведен на балу поводом краљичиног рођендана у Коларцу. Краљевски пар је био обавештен и није се у заказано време појавио на прослави.

Карикатура у бечком недељнику
Humoristische Blätter
(А. Столић, Краљица Драга
Обреновић, Београд 2009, 164)

Седиште пропаганде против Обреновића било је у Бечу. Агитацијом у корист Карађорђевића руководио је њихов блиски рођак Јаков Ненадовић. У Пешти су штампане дописнице с ликом Петра Карађорђевића, али и листови и брошуре против Обреновића. Да се у двору осећала несигурност сведочи и то што су послужитељи током 1902. године били наоружани а краљев ађутант генерал Лаза Петровић спавао је у двору. Краљ је 1902. године и од аустро-угарских власти добио обавештење о завери. Осећање велике несигурности је утицало да краљевски пар постане заточеник двора. Непосредно пред полазак краљевског пара на забаву у Официрском дому у марту 1903. године стигла је достава о атентату. Краљ и краљица нису отишли на прославу. На Цвети, 7. априла планирана је прослава на Калемегдану. Неколико дана раније анонимним писмом краљевски пар је обавештен да је планирано њихово убиство. Отказали су учешће, наводно због лошег времена. Две доставе у априлу изазвале су такође велико узнемирење. Приликом прославе Београдског певачког друштва требало је да се постави камен темељац за Уметнички дом. Краљевски пар

је позван да присуствује свечаности, али је због претњи одустао од одласка. Велики концерт овог удружења у циркуској згради, коме су присуствовали краљ и краљица, протекао је уз појачане мере обезбеђења. Према речима краљице Драге, због тога су завереници одустали од плана.

Le Petit Journal 28. јун 1903, N°658
- Pierre Ier Karageogewitch (Велика Скупштина једногласно проглашава Петра I Карађорђевића за краља Србије), колекција S. F. d' Eperet Vujic

Позадина преврата није сасвим расветљена иако је познато да је у завери постојало војно и цивилно крило, да су вођство преузели цивили, да су завереници били јединствени у одлуци да Петар Карађорђевић ступи на престо и да је њихова агитација у Бечу увелико допринела успеху подухвата. Међутим, није довољно разјашњено питање континуитета две завере, оне из 1901. године и преврата 1903. године. У историографији насталој између два светска рата неприлична женидба краља Александра оцењена је као један од најважнијих узрока незадовољства у војсци које је и довело до преврата. Краљичина лажна трудноћа и наметање Никодија Луњевице за наследника престола додатно су охрабрили заверенике. Као споредни узроци наводе се аутократска политика краља Александра и лоше економско стање у земљи због чега су плате официрима касниле неколико месеци. Овакав редослед узрока прихватила је историографија после Другог светског рата. Последњих деценија пажња истраживача је усмерена на спољне чиниоце. Истраживање аустријске и руске грађе донело је низ нових појединости. Уочено је да су дубљи корени завере били повезани с мукотрпним сазревањем српског друштва и покушајима да се после Берлинског конгреса 1878. године правац српске спољне политике преусмери ка крајевима у којима је српски народ још увек живео под османском влашћу. Зато је организовање завере „старије“ од краљеве женидбе с

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Драгом Машин. На унутрашњем плану, узрок великог незадовољства налазио се у оном крилу Радикалне странке које се није мирило с поразом Тимочке буне 1883. године. Идеја о свргавању Обреновића постојала је све време. С овог становишта, ступање краљице Драге на престо, њена лажна трудноћа и питање наследника престола били су само додатни мотиви који су код завереника распламсали срџбу и претворили је у освету према краљевском пару. Руска и аустро-угарска обавештајна служба имале су податке о припремама за преврат, али званична политика оба царства није реаговала.

Насловна страна италијанског листа Il Secolo Illustrato / Nel tragico regno di Serbia: У трагичном краљевству Србије, 28. јун 1903, Италија
Колекција S. F. d'Esperey-Vujic

“Il n'y a pas de quoi rire!” - сатиричан цртеж у коме два афричка домородца коментаришу европске крваве ноћи: „А они за нас кажу да смо дивљаци“
1903, Француска, колекција S. F. d'Esperey-Vujic

Пре него што су тела краља и краљице пренета с травњака испред двора на Старо гробље у двору је извршена обдукција. Опелу прочитаном на брзину у капели на гробљу код старе Цркве Св. Марка присуствовао је само краљев собар. Краљевски пар је сахрањен без церемоније и оглашавања звона. Откопани су гробови Обреновића, најпре кнеза Милана, сина кнеза Милоша, али је био премален. Потом је отворен гроб Ане Обреновић у који су смештени ковчези краља и краљице.³² Аустријанци су 1917. године за време окупације Београда подигли споменик краљу Александру и краљици Драги уз јужни зид Цркве Св. Марка.³³ Приликом изградње нове цркве 1942. године извршена је ексхумација њихових посмртних остатака. Извештај комисије која је обавила посао демантовао је приче да се у ковчезима не налазе тела краља и краљице. Краљица Драга је сахрањена у свиленој, дугој хаљини ружичасте боје, краљ Александар у белој кошуљи и фраку. Свештенство је одржало помен покојницима. Њихова тела су привремено, с ковчезима осталих Обреновића, смештена у крипти нове Цркве Св. Марка где се налазе и данас.

Гробница краља Александра и краљице Драге Обреновић у старој Цркви Светог Марка, Војин М. Ђорђевић, фотографија, БГБ

др Ана Столић

³² В. Јовановић, *нав. дело*, 38.

³³ На споменику је писало: „Овде почивају у миру Божијем Његово величанство краљ Србије Александар Обреновић и Њено величанство краљица Драга Обреновић који погинуше од зликовачке руке 29. маја 1903“.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Краљевски пар, 1900-1903
МРТК

КРАЉИЦА СРБИЈЕ У СВОМ ЗАВИЧАЈУ

Посета последњих Обреновића Рудничком округу
септембра месеца 1901. године

Михаило и Милан Обреновић у рудничко-таковском крају

Симбиоза једног простора и једне породице, до које ће доћи услед изузетно значајног историјског догађаја, какав је без икакве сумње Таковски устанак, створиће претпоставке не само формирања независне и слободне националне државе, већ и посебне владарске куће, односно династије - Обреновић.

Чланови овог „узвишеног дома“ били су и те како свесни поменути чињенице. Из тог разлога они нису жалили како времена, тако ни труда односно новца, да се достојно одуже „колеџи“ своје суверенске куће, али и државе коју су безмало читав један век предводили.

Са друге стране, и овдашњи простор неговао је посебан однос према Обреновићима, и то не само у време њихове владавине. Чак и данас, на почетку новог миленијума, живо сећање на њих представља значајну компоненту у дефинисању овдашњег локалног идентитета.

Доживљавајући Руднички округ и посебно Таково као својеврсно династичко светилиште, наследници Милоша Обреновића учинили су доста тога како би овај простор и његова околина стекли повлашћен положај у тадашњој Србији. С тим у вези, особени историјски топоси везани пре свега за родоначелника династије Обреновић, нашли су своје место у уставним и административним решењима тадашње Србије.

Тако је на пример Црногорски срез Округа рудничког 1884. године преименован у Таковски, док је у 82. члану Устава из 1888. године, и то на инсистирање краља Милана, стајало да општине Добриња у Ужичком округу, место Милошевог рођења, и Таково, место одакле је покренут Други српски устанак, бирају засебно по једног народног посланика.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Почев од 1861. па све до 1901. године Михаило, Милан и Александар, седам пута су посетили Горњи Милановац, односно рудничко-таковски крај.¹

По свом значају и симболици свакако се истиче посета и боравак Михаила Обреновића августа месеца 1865. године. Дошавши преко Рудника, где је имао прилику да међу првима види тек откривену плочу Септимија Севера, српски кнез је преноћио у Горњем Милановцу, а затим се упутио у Таково, простор где је његов отац пола века раније подигао устанак.² Приметивши да се старом грму услед терета времена приближава крај, тадашњи српски владар одлучио је да „освешта“ нови, млађи грм, иначе 18 метара удаљен од устаничког, и прогласи га наследником постојећег. Истовремено, поколењу је оставио у аманет да докле год је српске државе, у овом месту постоји и листа један храст као симбол националног постојања.³ У жељи да се овај крај што боље заштити и свеобухватно унапреди, Михаило је откупио земљиште око столетних храстова од приватних власника и претворио га у јавно добро. У спомен на овај племенити гест месно становништво је читав простор назвало „Кнежеве ливаде“.

Завршавајући боравак у „постојбини предака“, Михаило је посетио конач свога оца у Горњој Црнући.

Следећи владар који је походио Таково, краљ Милан, приликом своје друге посете на Цвети 1883, јавно се обавезао да ће о свом трошку подићи монументалан

---

¹ Кнез Михаило боравио је у Горњем Милановцу и његовој околини августа 1861, након окончања чувене „Госпоинске“ скупштине у Крагујевцу. Том приликом добио је на дар устаничку заставу Лазара Мутапа, иначе барјактара војводе Милана Обреновића. Истог месеца, само четири године касније, поновио је посету. Милан Обреновић је 30. маја 1869. први пут био у овим крајевима. Захваљујући *Бележници Генерала Јована Мишковића*, која се под бројем 7242/3 чува у Архиву САНУ, данас нам је познат читав синопсис испраћаја младог кнеза. Прилику да га поново виде као госта овдашњи становници имали су тек 14 година касније, и то на Цвети 1883. Последњи владар династије Обреновић, краљ Александар, три пута је походио ове просторе 1889, 1893. и коначно 1901.

² Остаће забележено да је августа месеца 1865. године, приликом посете кнеза Михаила Горњем Милановцу и околини, настала и прва фотографија града под Рудником. Ауторство поменутог снимка приписује се београдском фотографу Анастасу Стојановићу.

³ Детаљан опис кнежеве посете Такову објављен је у 90. броју *Српских новина*, за 1865, и то 17. августа, на првој страни.

споменик, у част херојског и свевременог дела Милоша Обреновића и његових устаника.⁴ И заиста, Споменик под грмом подигнут је и откривен 1887. По скици окружног инжењера Јозефа Манока, Михаило Чебинац из Краљева израдио је четворострани обелиск од црвеног полираног мермера, постављен на шестоугаоно постоље и ограђен са шест стубова повезаних ланцима. На споменику се налазе чувени стихови Љубомира Ненадовића: „Овај грм ће време да осуши и камени стуб ће да поруши, а Србија вечито стајаће и Милоша име спомињаће”.⁵

Споменик под Грмом у Такову, почетком XX века, фотографија, Музеј рудничко-таковског краја

Злосрећни и надамте трагични краљ Александар Обреновић, подарио је становништву Такова, и то као своју задужбину, зграду основне школе, чија је изградња окончана јула месеца 1891. године.

Његове посете рудничко-таковском крају биле су посебно значајне и веома интересантне. Свака од њих долазила је непосредно после важних догађаја како за државу, тако и за династију. Прва, након миропомоцања 1889. у Жичи, друга после државног удара 1893. и збацивања Намесништва, и коначно трећа 1901. непосредно по упокојењу краља Милана и званичне потврде да краљица Драга није, нити ће бити у благословеном стању.

Да организација оваквих посета никада није била једноставна, сведочи запис из дневника Тасе Младеновића који каже да су 1893. године, постојале озбиљне индиције

⁴ *Српске новине*, год. L, бр. 81, 10. април 1883, 1; *Српске новине*, год. L, бр. 82, 12. април 1883, 1; *Српске новине*, год. L, бр. 83, 13. април 1883, 1.

⁵ „Проф од Такова“, била је званична титула коју је након абдикације 1889. године краљ Милан Обреновић носио уз своје име.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

о припреми атентата на краља. Према плану овдашњих радикала ангажовано је лице које би приликом владаревог путовања од Такова ка Горњем Милановцу пуцало на истог. Тако узнемирујућа дојава значила је да се степен безбедности подигне на највиши могући ниво, па је пут од Такова до Аранђеловца био запосет од стране великог броја војника. На крају, све је прошло у најбољем реду, али штампа о овоме није написала нити једну реч.⁶

На путу за Таково

Година 1901. била је проткана лошим догађајима за краљевски пар Обреновића. Изненадна смрт краља Милана, неуспела трудноћа краљице Драге и одбијање руског цара да их током лета или јесени прими у званичну посету, утицали су да се након прославе краљевог рођендана у Смедереву, организује пут у унутрашњост Србије, тачније њене западне делове. Водило се рачуна да се обиђу места која су се везивала за личну и породичну традицију тадашњих српских суверена. Од 27. августа до 7. септембра Драга и Александар су боравили у Крагујевцу, Краљеву, Жичи, Студеници, Чачку, Ужицу и Пожеги, пре него што су пристигли у краљичин родни крај.⁷

Велики значај у јавности дат је доласку краља и краљице у Руднички округ и њиховој посети Такову, Горњем Милановцу, манастирима Враћевшници, Вујну, као и самој Луњевици.⁸ Становништво је посебно славило владарку „која је рудничким млеком задојена“. Том приликом краљевском пару је у Такову поклоњен двораци, а у

⁶ А. Марушић, „Таково и Српске новине о посети краља Александра рудничко-таковском крају августа 1893. године“, *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја*, 6, Горњи Милановац, 2011, 87-95.

⁷ О поласку краљевског пара на путовање: „Пут њихових величанства“, *Вечерње новости*, год. IX, бр. 230, 22. август 1901, 1; „Са пута њих. величанстава Краља и Краљице“, *Цариградски гласник*, бр. 38, 13. септембар 1901, 2; Б. К. Маршићанин, *Тајне двора Обреновића. Управитељеве белешке I*, Београд, 1906, 155; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. III, Београд, 1936, 131; С. Цветковић, *Вила Обреновића у Смедереву*, Смедереву, 2012, 116, 117.

⁸ Непосредно после венчања Драге и Александра било је планирано њихово заједничко путовање по унутрашњости Србије. Због „благословеног стања у коме се налазила“ краљица, пут је по „констатовању стручних лекара“, одложен за наредну годину, *Канцеларија Председника Министарског Савета* ПМбр. 278, Београд, 25. август 1900. године.

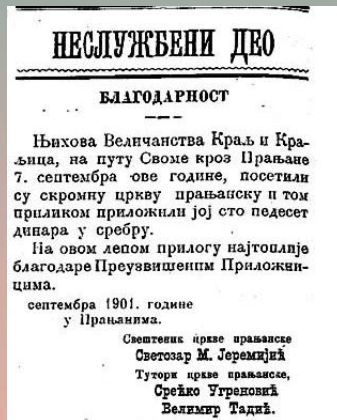

Луњевици, родном месту Драгиног деде Николе Милићевића, краљици су уручене његове трговачке књиге.⁹

Напуштајући након дводневне посете Горњу Добрињу, место где је „угледао света избавитељ српски Милош Т. Обреновић I“, краљевски пар је 7. септембра 1901, око пола једанаест пре подне кренуо ка Такову. На улазу у Руднички округ била је постављена „величанствена“ тријумфална капија на којој је писало:

„Округ руднички, срез таковски,
Брусница – Детињство,
Горња Црнућа – Идеја,
Враћевшница – Мисао,
Луњевица – Сарадња,
Таково – Дело,
Живео Краљ Александар I!
Живела Краљица Драга!“¹⁰

Ту су високе госте дочекали посланик Коста Борисављевић и сенатор Велимир Тодоровић, „у фраку и декорацијама“, заједно са чак 100 коњаника. Добродошлицу им је бираним речима пожелео председник прањанске општине Благоје Симовић. Краљ се захвалио на поздраву и дочеку, а затим су сви заједно наставили пут ка Прањанима. У овом месту су присуствовали благодарењу у цркви брвнари посвећеној Вазнесењу Христовом. По окончању службе и свечаног ручка, краљ и краљица су даривали дрвену богомољу са 150 динара у сребру.¹¹

Благодарност свештенства прањанске цркве краљевском пару на учињеном дару

⁹ А. Столић, *Краљица Драга*, Београд, 2000, 102.

¹⁰ „С пута њихових височанстава“, *Српске новине*, год. LXVIII, бр. 201, 9. септембар 1901, 1.

¹¹ Свештеник прањанске цркве Светозар М. Јеремић, заједно са тугорима цркве Срећком Угреновићем и Велимиром Тадићем је 10. новембра 1901. године у *Српским новинама* исказао јавну „благодарност“ краљевском пару на учињеном дару.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Испраћени узвизима великог броја људи, наставили су преко села Теочина, где их је поздравио Божа Јаковљевић, пут за Таково. Приликом проласка кроз Теочин, краљевски пар и њихова пратња зауставили су се код Микове поткивачнице, тачније на раскрсници путева који и данас повезују Чачак и Ваљево односно Крагујевац и Пожегу. Када је краљева свита стигла, народ се ускомешао и гласно изражавао радост овом посетом. Задовољна виђеним, краљица Драга се обратила окупљеној деци и између осталог, помиловала међу њима једну девојчицу, по имену Анка. Сећајући се тог догађаја, Анка је и у позним годинама поносно истицала да јој је то „најлепша успомена из детињства“.¹²

У Такову

Према извештају *Српских Новина*, краљевски пар је у месту подизања Милошевог устанка дочекала непрегледна маса света, која се „стала ту окупљати“ још од првих петлова, све узвикујући „Живели краљ и краљица!“ На уласку у „историјско Таково“ поздравио их је председник општине Арсеније Ирић. Испред новоизграђеног двора била је постројена почасна чета са војном музиком, заједно са многобројним депутацијама из околних срезова. У име домаћина, драге госте дочекао је хлебом и сољу Љубомир Смиљанић. Истовремено, владика жички Сава са свештенством увео је владаре унутра и недуго затим обавио чин „водоосвећења“.¹³

Да боравак Драге и Александра Обреновића у Такову није изгледао тако величанствено како га је описала престоничка штампа, сведочи одломак из необјављеног рукописа учитеља Страхине Савића, насловљеног као *Таково-хроника*, где се између осталог каже да су припреме за дочек биле прилично неорганизоване. Непосредно пре доласка знаменитих гостију избила је код грма „општа препирка“ између председника Општине таковске Арсенија Ирића и начелника Округа рудничког, Васе Драгићевића, пошто су обојица желела да поздраве краља. Арсеније је био упорнији. „Мало засрамљен

¹² О поменутом догађају више у: Ж. Перишић, *Сачувана огњишта*, Горњи Милановац, 2014, 348-349.

¹³ „С пута Њихових Височанстава“, *Српске новине*, год. LXVIII, бр. 201, 9. септембар 1901, 1.

што није сачекао на месту где је фијакер остављен, похитао је у сусрет краљевском пару и испред окупљеног народа и Општине поздравио их.“

Изглед Таковског дворца и околине почетком XX века, дописна карта, МРТК

Још један немио догађај десио се непосредно пре почетка званичне свечаности када је Александар приметио да „на историјском Грму није истакнута застава“. Захтевао је да се то учини, иако је храст био сув, труо – готов да падне. „Од мрави који су се на њему улегли нико се није могао попети да заставу окачи. Краљ је ипак остао упоран у томе. То се одмах чуло и раширило по читавој окупљеној маси из које је изашао и пред Краља стао Таковац Виктор Николић звани Борац. Тражио је да то он учини, али да га ослободе казне јер је био „нешто мало“ од суда осуђен. Када му је то обећано, скинуо је све са себе изузев доњег веша, извинио се гостима и народу, попео се и на самом врху Грма привезао заставу.“¹⁴

¹⁴ С. Савић, *Таково-хроника*, необјављени рукопис у власништву Музеја рудничко-таковског краја, 2.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Те вечери, дворски комплекс је био осветљен бакљама и украшен великим бројем лампиона. У непосредној близини дворца на „левој страни друма за Горњи Милановац“ биле су постављене простране шатре у којима се народ веселио до дубоко у ноћ. За краља и краљицу, као и многобројне званице, у дворцу је била уприличена богата вечера, након које се владарски пар повукао на починак.

Изглед цркве брвнаре у Такову почетком XX века,
фотографија, МРТК

Другог дана посете краљевски пар је присуствовао „богослужењу у малој цркви која се налази више таковске основне школе која је о трошку краља Александра подигнута“.¹⁵ По завршетку литургије свештеник Станојло Ковачевић у свом обраћању објаснио је узвишеним гостима колики је значај Такова, цркве брвнаре и коначно, шта се све у њој дешавало тог судбоносног дана на Цвети 1815. године. „Краљ, краљица и остали великодостојници заблагодарили су на овоме извештају, а нарочито је краљ заблагодарио јер није знао ову важну везу између ове цркве, камена, сабора главара народних као ни везу између цркве и таковског грма“.¹⁶

¹⁵ Дугогодишњи парох брђански и прислонички, свештеник Станојло Ковачевић, у свом делу *Дневник и забелешке* наводи да је Епископ Сава приликом почетка изградње дворца именовоа комисију која је имала задатак да образује „засебну цркву таковску са засебним свештеником, који ће опслуживати цркву, парохију и двор и који ће се плаћати из краљеве благајне – цивил листе.“ Са друге стране извршене су ситне поправке на цркви која је том приликом добила нов „цигњани патос“, приступни пут и нове богослужбене предмете „пошто у том тренутку она није имала такорећи ништа“, М. Никитовић, „Изградња дворца Обреновића у Такову 1902. године. Према *Дневнику и забелешкама* попа Станојла Ковачевића“, *Изворник*, бр. 6. Чачак, 1989, 158.

¹⁶ М. Никитовић, *Нав. дело*, 160.

Потом су узваници кренули према грму, где су их дочекале разне депутације, чланови окружне рудничке скупштине и многобројни народ. Ту је дворца свечано предат краљу и краљици на дар. У име домаћина говорили су сенатор Велимир Тодоровић, адвокат из Београда и таковски посланик Павле Смиљанић. Поклон је уручио нови начелник Округа рудничког Васа Драгићевић. Захваљујући се на поклону, краљ је између осталог рекао: „И ја и краљица благодаримо Рудничанима на овако сјајноме и одушевљеном дочеку, а највише благодаримо на лепоме дару, у коме ми видимо нов доказ љубави и оданости Рудничана према нама, потомцима Милоша и Николе Луњевице. Радујемо се нарочито што је дворца подигнут на овом месту, светом за свакога Србина, одакле је синуло сунце српске слободе“, а затим је наставио: „Провиђење је наредило, да, у тренутку када се овај дворца довршује, ја узем себи за сапутницу у животу баш дете рудничко, и тако се између мене и вас створи још једна веза јачега зближења. Ми примамо дворца, тај дар народа рудничког, с највећим задовољством, те ћемо од сада у ово место сваке године долазити, да нашим присуством овоме дворцу дамо доказа тог нашег задовољства.“¹⁷

По завршетку говора краљевском пару су уручене две држаље и два притискача, која су од гране Таковског грма израдили ђаци грађанске школе из Горњег Милановца. Знаменити гости поздрављали су се и разговарали са присутнима, а затим је приређен свечани ручак испод велике сенице – „ладњака“, на коме је присуствовало око 150

Таковски дворца почетком XX века,
дописна карта, МРТК

¹⁷ „Њихова величанства у Такову“, *Старе мале новине*, год. I, бр. 163, 13. септембар 1901, 1; „С пута њихових величанстава“, *Српске новине*, год. LXVIII, бр. 203, 13. септембар 1901, 2.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

званица. Након тога владар и владарка су се повукли у дворца, где су примили у аудијенцију београдског адвоката Алимпија Савића. Он је на поклон „у насеље“ даривао три слике великог формата. На једној је био представљен изглед Таковског дворца, на другој кућа Николе Милићевића Луњевице и на трећој двориште „Луњевичиног дома“.¹⁸

Око два сата после подне краљевски пар је кренуо из Такова и преко Горњег Милановца отпутовао у Манастир Вујан. За тренутак су застали пред таковском школом где је краљици поклоњен тепих с представом Таковског устанка. Овај поклон израдила је супруга једног од учитеља поменуте школе.¹⁹

Таковски дворца

Изграђен народним „кулуком“ за непуне две године, дворца у Такову предат је на коришћење последњим Обреновићима на Малу Госпојину 1901. Тадашњи начелник Рудничког округа Светозар Шурдиловић, био је „иницијатор“ читавог посла, надајући се да ће тако стећи посебан углед и привилегије код краљевског пара и њиховог најближег окружења.

У покретању акције имао је удела и краљ, желећи да изградњом дворца у Такову потврди популарност тезе о народном владару и његовој чврстој спреси са народом. Планирано венчање са Драгом Луњевицом је само додатно утицало да се замисао безусловно спроведе у пракси. Вести о покретању иницијативе појављују се у штампи 1899, а преносе их српска гласила изван Краљевине Србије. Тако се у *Босанској вили* за исту годину налази прилог „Таковски двор“ у коме се наводи да ће дворца бити завршен и свечано предат краљу на његов рођендан 2. августа 1900. године.²⁰

¹⁸ М. Тимотијевић, *Нав. дело*, Београд, 2012, 262, 263.

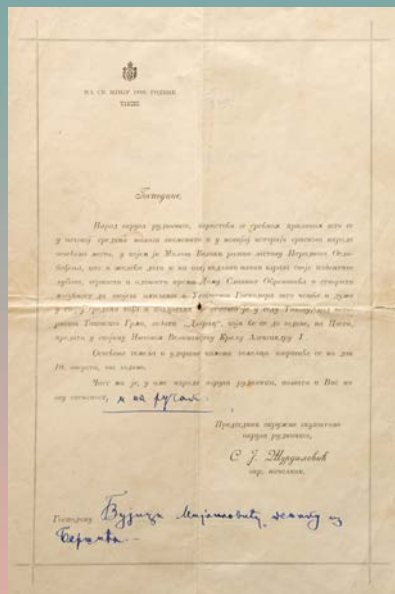
¹⁹ „Њихова величанства у Такову“, *Старе мале новине*, год. I, бр. 164, 14. септембар 1901, 1.

²⁰ „Таковски двор“, *Босанска вила*, год. XIV, бр. 19 и 20 (1899), 272; М. Тимотијевић, *Нав. дело*, 261, 262.

Освећење камена темељца будућег дворца обављено је 10. августа 1899. године. За ту прилику организована је целодневна свечаност и подразумевала је „Службу Божју с благодарењем у цркви Таковској“, затим „Код Таковског Грма водоосвећење и полагање камена темељца“ и коначно „После подне народно весеље код Таковског Грма“.²¹ Ипак, иза званичних вести пуних израза народне љубави крила се много суровија стварност. Изградња дворца је спровођена уз полицијску принуду, а вредност исплаћених надница износила је 50.000 динара. Наличије овог градитељског подухвата, који овдашњим становницима није остао у лепом сећању, сачувано је у дневнику Станојла Ковачевића. Људи су о свом трошку, воловским запрегама довлачили песак са Мораве, креч из Драгачева, јапију са Златибора, циглу и цреп. „Народ је терат и дању и ноћу и на смену и исто тако су и мајстори на смену радили, док је тај пусти дворац довршен.“²²

Бројне притужбе и контроверзе које су од почетка пратиле читав процес изградње дворца утицале су да 14. новембра 1900. године министар унутрашњих

Позивница у част освећења темеља Таковског дворца, МРТК

²¹ Овај податак нам је познат захваљујући Позивници у част освећења темеља Таковског дворца упућеној Вујици Мијаиловићу, тежаку из Бершића. У Позивници између осталог пише да се зидањем „Дворца“ жели „дати и на овај видљиви начин израз поданичке љубави, верности и оданости према Дому Славних Обреновића и створити могућност да својега омиљенога и Узвишеног Господара што чешће и дуже у својој средини виђа и поздравља...“ Поменути документ се данас чува у Историјској збирци Музеја рудничко-таковског краја под инвентарним бројем МРТК, инв. бр. И-101.

²² М. Никитовић, *Нав. дело*, 160; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. II, Београд, 1936, 90.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Позивница за отварање дворца у
Такову, НБС

Чинија за супу из Таковског дворца
(са поклопцем, тацном и кашиком), МРТК

Кашика и виљушка за послуживање
из Таковског дворца, МРТК

Полуфотеља из Таковског дворца, МРТК

дела Лаза Поповић пошаље специјалног полицијског инспектора М. Рајковића у Таково. Његов задатак био је да провери „да ли од стране бив. Начелника г. Свет Шурдиловића, није било каквих неправилности или злоупотреба при грађењу дворца у Такову, који су се у штампи и иначе преносили.“ Упркос чињеници да су утврђене бројне неправилности и мањкавости, пре свега око злоупотребе кулука, прекомерног трошења новца, недостатка воде за пиће и помоћних зграда у дворском комплексу, Рајковић је закључио следеће: „Кад се већ загазило у ово предузеће, сам понос народни налагао би да се оно и крају приведе. Њега треба допунити у чем треба, колико ради важности самог места, које је и изазвало идеју, толико и ради угледа Господарева, коме је оно намењено.“²³

Ово једносратно здање постављено је на високом рустичном каменом темељу са подрумима. Горњи ниво грађевине карактерисала је дрвена мансарда. Свечана чеона фасада имала је у партеру отворени трем и балкон изнад њега. До улаза се долазило двојним бочним степеништем, између којег се налазио натпис: „Краљу Александру благородни Рудничани 1900.“ На средишњем партерном делу, у врху, налазио се камени клесани грб династије Обреновић.²⁴

Грађевина, чија је спољашњост подсећала на виле аустријских и швајцарских аристократа тога доба, док је унутрашњост одисала српским, шумадијским амбијентом је имала укупно 36 одаја.²⁵ У партеру се са трема улазило у предсобље, а затим у велику трпезарију. Лево и десно до ње су салон за картање и соба за ађутанта,

---

²³ АС, МИД, Хартије краља Александра; МИАЧ, Начелство Округа рудничког – Чачак (1890-1902). К-3, бр. 236; Л. Павловић, „Обреновићи у фондусима Међуопштинског историјског архива за град Чачак и општине Горњи Милановац и Лучане“, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије IV*, Горњи Милановац, 2016, 214-215.

²⁴ *Српске новине* и *Старе мале новине* у извештајима о догађајима у Такову за дворца између осталог наводе: „Подигнут је на једно 400 метара далеко од грма, ближе друму, који води за Милановац. Подаље од дворца, у дворишту које се простире од друма скоро до Дичине, која протиче на 300 метара од места где је Таковски Грм, подигнута је зграда за послугу и штале. Околина има прекрасан романтичан изглед на околна брда и шуме, које са свију страна окружују ово место.“

²⁵ О свеобухватном изгледу дворца видети више у: М. Тимотијевић, *Таково–српске цвети: о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичкој политици званичне репрезентативне културе*, Београд, 2012, 261, 268; С. Цветковић, *Вила Обреновића у Смедереву*, Смедереву, 2012, 142-146.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

а иза њих кухиња, спајз и тоалет. На спрату су се налазили велики салон, спаваће собе краља и краљице, заједно са још шест соба. На мансарди је била једна соба за настојника дворца. Велика трпезарија и салон су били опремљени репрезентативним намештајем, пристиглим из Београда.²⁶ У салону се налазило 12 великих слика, међу којима и портрет краља Александра.²⁷ У ходнику на спрату доминирали су слика *Таковски устанак* и мермерно попрсје краљице Наталије. Просторије су биле намештене у народном духу, што је требало да искаже идеју о владарском пару као традиционалној српској породици.

Трагични догађаји који ће убрзо следити не само да ће проузроковати одлазак са историјске сцене породице Обреновић, већ ће у знатној мери одредити судбину летњиковца подигнутог недалеко од знаменитог Милошевог грма.

Грађевина „швајцарске спољашњости, а шумадијске унутрашњости“, за веома кратко време је запустела и почела пропадати. Како то доликује нама, целокупно покућство, од 2187 предмета, махом употребне вредности, добило је нове власнике тако што се, било на законит или незаконит начин, нашло у власништву многобројних установа, али и приватних лица.²⁸ Заборављен, и огољен, дворец је задобио коначан ударац током Првог светског рата када је у пожару скоро потпуно нестао са лица земље, да би коначан крај следити у наредном великом рату, године 1943.

---

²⁶ Садржај просторија познат нам је посредно на основу званичног пописа ствари састављеном након Мајског преврата, АС, ПМС, 1903, к. 12-308.

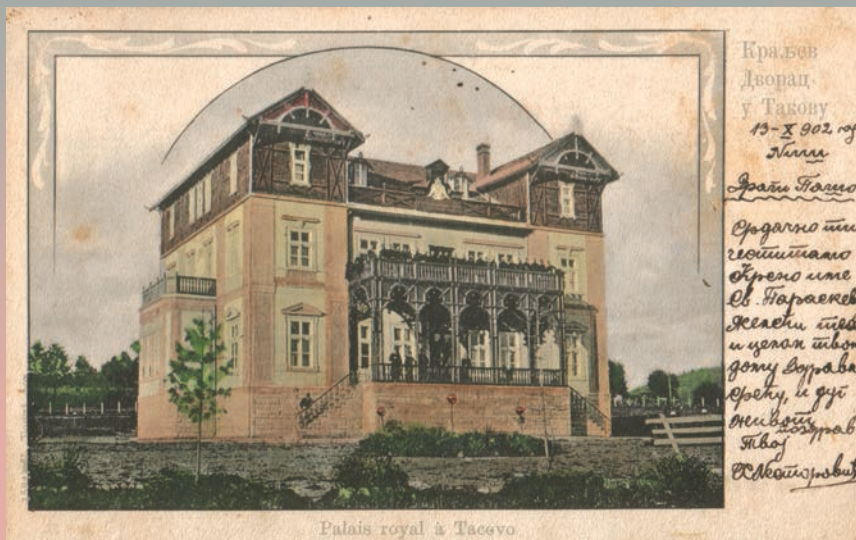
²⁷ Познати горњомилановачки сликар Живорад Настасијевић овако се сећао дворца: „У Такову је онда био двор - летњиковац краља Александра Обреновића, и ту је било неколико слика, већином портрети Обреновића династије. Један портре је био у природној величини, цела фигура краља Александра, који ми се неизмерно допадао. (Увек сам једва чекао, због те слике, да идем у Таково). Овај двор је после убиства краља Александра Обреновића 1903. године изгорео“, *Успомене Живорада Настасијевића*, (прир. А. Боловић и М. Мокровчак Глишовић), Горњи Милановац, 2016, 19, 21.

²⁸ О броју, врсти и судбини предмета из Таковског дворца након Мајског преврата више у: Ђ. Митровић, „Инвентар двора Обреновића у Такову према попису државне комисије из 1903. године“, *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја*, 1, Горњи Милановац, 2001, 215-234; односно, А. Боловић, Б. Челиковић, „Дворца у Такову, 1902“, у *Рудничко-таковски крај у уметности XIX века*, Горњи Милановац, 2011, 116, 117.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

На крају, треба напоменути и то, да је некадашња српска краљица Наталија Обреновић, као једини законити наследник краљевских добара у Такову, 1911. године преко својих заступника организовала лицитацију сачуваних предмета из Дворца. Сакупљени новац искоришћен је за опремање Дома Милоша Великог, тј. зграде горњомилановачке гимназије. Нешто од тих предмета данас се налази у фондусима Музеја рудничко-таковског краја.²⁹

Дворац у Такову, дописна карта, МРТК

²⁹ О предметима из Таковског дворца који су данас похрањени у Музеју рудничко-таковског краја више у: А. Марушић, „Обреновићи у збиркама Музеја рудничко-таковског краја“, *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије II*, Горњи Милановац, 2014, 251-306.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

У Горњем Милановцу и његовој околини

Српски владарски пар стигао је у „прекрасно искићен“ Горњи Милановац у три сата после подне.³⁰ „У родном месту краљичином дочекала их је грдна маса света“,

Спомен плоча Николе Милићевића Луђевице у манастиру Вујан, МРТК

а високе госте је поздравио у име вароши њен тадашњи председник Ж. Поњавић. Александар и Драга се нису задржавали, већ су продужили за Манастир Вујан, задужбину краљичиног деде и устаничког првака Николе Милићевића, где су присуствовали благодарењу и помену на гробу краљичиног оца, Панте Луђевице.³¹

Након обављеног помена гости су поклонили манастиру сребрни путир и свилени покров везен златом. О поменутом дару тадашња штампа је опширно извештавала наводећи између осталог да су „Њихова Величанства изволели подарити овој св. Обитељи 400 дин у злату и један врло скупоцени Путир, са целокупним прибором, а са 40 дин у злату даровали су крст целивајући иконе.“³²

Том приликом је и брат краљице Драге, потпоручник Никодије Луђевица, који је са најмлађом сестром Војком био у пратњи узвишених гостију,

³⁰ „С пута њихових величанстава“, *Српске новине*, год. LXVIII, бр. 203, 13. септембар 1901, 2; А. М. Луђевица, *Моја сестра краљица Драга* (ур. Д. Вукелић), Београд - Шабац 2019, 164.

³¹ По сопственој жељи, Луђевица је првобитно био сахрањен у порти, непосредно уз северни зид цркве. Међутим, оставио је у аманет породици да се после девет година његови остаци пренесу унутра и положи до гроба војводе Лазара Мутапа. Завет је тек након 60 година испунила краљица Драга Обреновић. Свог „милог деду“ сахранила је августа 1902. у централном делу цркве, поред јужног зида, а изнад гроба је поставила репрезентативну плочу од белог и црног мермера са пригодним текстом и сликом славног претка.

³² „Високи приложници“, *Вечерње новости*, год. IX, бр. 252, 13. септембар 1901, 2.

крстио дете Илије Милошевића из оближњег села Прислонице „те тако продужио старо кумство дома Луњевичиног.“

Већ око шест сати после Обреновићи су се вратили у Горњи Милановац. Присуствовали су благодарењу у овдашњој цркви, где их је поздравио стари свештеник Стојан Николић. Затим су се повукли у зграду Окружног начелства „у коме им беше краљевски удешен конак“. Након уприличене „величанствене“ бакљаде госте је поздравио народни посланик Коста Борисављевић. У свом говору поред подсећања на славне устаничке дане и заслуге кнеза Милоша, односно војводе Николе Милићевића у стицању српске слободе, захвалио се суверенима на учињеној посети речима „да у Вашој посети видимо не само испуњавање владалачке дужности, већ и Вашу љубав према нама, на чему Вам искрено благодаримо како од грађана ове вароши тако и од стране грађана рудничког округа“. По окончању говора, војни оркестар је засвирао химну. Краљ Александар се захвалио на лепим речима и гостопримству уз констатацију да је краљичино порекло „створило још тешњу везу између нас и народа округа рудничког“. Настављајући даље српски краљ је са поносом истакао да је поред себе на престолу хтео „жену коју љубим и која познаје народ, а Провиђење је хтело да та жена буде одавде, из ваше средине.“³³

Горњомилановачка Црква Свете Тројице у којој је крштена Драга Луњевца, дописна карта, МРТК

По завршетку бакљаде у официрској касини је приређен банкет на којем је било преко 200 угледних званица. Сала, где се свечаност одржавала је била

³³ „С пута њихових величанстава“, *Српске новине*, год. LXVIII, бр. 203, 13. септембар 1901, 2, 3.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

„прекрасно декорисана.“ У врху просторије иза места где су краљ и краљица седели за трпезом, „подигнут је престо под малом балдахином“ обложен кадифом. Госте је

Изглед куће Николе Милићевића
Луњевице почетком XX века,
дописна карта, МРТК

У дому Луњевица их је сачекао „многбројни народ“. После мање закуске учитељ Јован Поповић је поклатио краљици Драги трговачке књиге њеног деде Николе

здравиком поздравео руднички посланик Павле Маринковић. Саслушавши речи беседника у којима су доминирали изрази љубави, оданости и верности владарском дому Обреновића, краљ Александар се још једном захвалио присутнима, наглашавајући колико су чврсте и јаке везе краљице и њега лично са Рудничким округом. У то име наздравео је Милановчанима и свим Рудничанима. По завршетку банкета краљевски пар се повукао на коначиште.

Наредног јутра краљ је упутио поздраве Конгресу Земљорадничких задруга који се тог дана одржавао у Чачку.³⁴ Већ у 9 сати узвишени гости су присуствовали молепству у овдашњој Цркви Свете Тројице, задужбини Милоша и Михаила Обреновића. Иначе, у овој богомољи је крштена потоња српска краљица Драга. По завршетку службе, испраћени овацијама окупљеног света, Њихова Величанства су се упутила у село Луњевицу, где су посетили кућу краљичиних предака.³⁵

³⁴ „Председнику VI Земљорадничког Конгреса г. Стеви Р. Поповићу Чачак, Вама и свим члановима Конгреса, најсрдачније благодарим, заједно са краљицом, на лепом поздраву и добрим жељама“, писало је у телеграму који је 9. септембра 1901. краљ Александар упутио из Горњег Милановца, *Вечерње новости*, год. IX, бр. 249, 10. септембар 1901, стр. 1.

³⁵ На тријумфалној капији у част доласка краља и краљице у Луњевицу, писало је: „Прауника Милошева Призрен зове град са унуком Луњевицом Србинов је над“, А. Столић, *Краљица Драга*, Београд, 2000, 103.

Милићевића Луњевице и том приликом напоменуо да је у Брезни пронашао још три таква „тефтера.“ Истовремено, познати горњомилановачки трговац Максим Сретеновић предао је владарки један мермерни сто „на коме је покојни војвода бројио новце.“³⁶

Краљ Александар и краљица Драга
приликом посете Манастиру Враћевшници
1901, Манастир Враћевшница

Надгробни споменик мајере Кнеза Милоша - Драга Вишње - у Враћевшници
(Grabdenkmal der Mutter des Fürsten Miloš in Vratschewschitz)
дописна крта, MRTK

Окончањем посете Луњевици, која је трајала нешто више од сат времена, владарски пар Србије се преко Горњег Милановца упутио ка Манастиру Враћевшници. У име ове светиње, високопоштоване госте поздравио је настојатељ манастира јеромонах Михаило, а они су на поклон предали велики крст од сребра и злата. У манастиру је након благодарења и помена откривен обновљени споменик мајци кнеза Милоша, Вишњи. На једној страни споменика исписан је текст: „За владе Његовог Величанства Краља Александра I у знак захвалности матери Милоша Великог ослободиоца Србије Вишњи † 1817. г. подиже овај надгробни споменик благодарни народ.“ На другој страни уклесане су речи које је Милош Обреновић изговорио 1813. на Забрежју не желећи да пређе у Аустрију: „Шта ми је вајде

³⁶ „С пута њихових величанстава“, *Српске новине*, год. LXVIII, бр. 203, 13. септембар 1901, 3; И. С. Павловић, *Никола Милићевић Луњевица*, Крагујевац, 2003, (прир. Б. Радовановић), 63, 64; Н. Д. Трнавац, *Обреновићи детињство и образовање: просвета и школство у рудничко-таковском крају (1815-1903-2015)*, Горњи Милановац, 2015, 166.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

од живота у Аустрији, кад ће ми овамо Турци стару мајку и децу у робље одвести. Ја одох у народ па како буде њему нека буде и мени“.³⁷

По освећењу споменика приређен је свечани ручак, а око три сата после подне краљевски пар је кренуо за Крагујевац. На граници Рудничког и Крагујевачког округа била је подигнута тријумфална капија са следећим стиховима: „Српског Краља и Краљицу Стална срећа нека прати. То је жеља Рудничана. А то ће Им и Бог дати.“ На том месту су се домаћини опростили од високих гостију који су наставили пут за некадашњу српску престоницу.³⁸

Тродневна посета родном крају како династије Обреновић, тако и саме краљице Драге септембра месеца 1901. године била је добро осмишљена и организована, а све са циљем да се додатно ојача култ владарског пара и истовремено персонификује са народом. Места која су посетили, њих укупно пет, била су тих дана богато украшена и испуњена светом који је клицао краљу и краљици. Срдачни говори народних представника, још топлији „отпоздрави“ владарског пара заједно са великим бројем церемонијалних свечаности и пре свега богати поклони, остављали су утисак јединства и „бескрајне љубави“ суверена и њихових поданика. Вративши се у Београд краљ и краљица нису крили задовољство свеукупним пријемом у читавој западној Србији и посебно у Рудничком округу.

Вољом судбине испоставиће се да ће то бити последња посета владара из династије Обреновић рудничко-таковском крају. Непуне две године касније Мајским превратом Александар, Драга и читава династија одлазе за „вјек и вјекова“ са историјске сцене. Иза њих ће остати доста тога, па и ова посета „родном крају.“

Александар Марушић

---

³⁷ Године 1819. кнез Милош је пренео из Бруснице кости своје мајке Вишње и покопао их непосредно уз северни зид цркве. На гробу је постављена плоча, захваљујући којој поуздано знамо да је старица преминула 18. јуна 1817. године. Поред баба Вишње, у порти је сахрањено и његово троје деце, Гаврило, Марија и Ана. Иницијатива за обнову споменика покренута је 1899. године када је основан одбор за реализацију подухвата. Вест о оснивању одбора објављена је у *Српским новинама и Србобрану*.

³⁸ „С пута њихових величанстава“, *Српске новине*, год. LXVIII, бр. 203, 13. IX 1901, 3; „Са пута њих. величанстава Краља и Краљице“, *Цариградски гласник*, бр. 38, 13. IX 1901, 2; М. Тимотијевић, *нав. дело*, Београд, 2012, 392, 393.

**СТВАРАЛАЧКЕ ЕВОКАЦИЈЕ СЕЂАЊА
НА КРАЉИЦУ ДРАГУ ОБРЕНОВИЋ**
(у кинематографији, позоришту и популарној култури)

„Када су Александар и Драга пали са тог балкона, за њима се сурвао и цели модерни свет”¹ писала је поткрај тридесетих година прошлог века енглеска књижевница и путописац Сесили Изабел Ферфилд (*Cecily Isabel Fairfield*), познатија под псеудонимом Ребека Вест (*Rebecca West*). Њена изјава стоји као антитеза наредби артиљеријског капетана Михаила Ристића „Уче”, коме се, више од салви испалених куршума и убода сабљи и бајонета, тек „ексфенетрација” тела краљевског пара учинила као довољно јасна потврда извесности „да тога Краља, заједно са краљицом, више нема”². Оно на шта, међутим, ослободиоци од „тирана” нису рачунали, или им је за то недостајало довољно политичке промућурности и прозорљивости је то да ће тупи звук пада краљевских супружника на плочник дворске баште резонантније одјекивати, штавише заглушити, све патриотске покличе којима је правдан чин од 29. маја (11. јуна по Новом календару) 1903. познатији као Мајски преврат. Управо ће тај пад, како је запазио историчар Слободан Г. Марковић, навестити још много других падова у двадесетом веку и бити, и историјски и културолошки, „темељ у зидању мрачне слике о Србији на Западу на који су касније појединости додавале нове спратове”³.

Баш та иконична слика пада с дворског „балкона”, тачније с прозора левог ризалита некадашњег Старог конака, показала се пре као залог памћења на последње Обреновиће него као метод свргнућа који је, по резону превратника, требало да их

¹ R. West, *Black Lambert Grey Falcon: A Journey Through Yugoslavia*, London 1994, 11. Путопис Ребеке Вест *Црно јагње и сиви соко: путовање кроз Југославију* први пут је објављен 1941. године. Реч је о делу које представља суму ауторкиних запажања са путовања по Краљевини Југославији у којима је на крајње афирмативан начин приказана земља и менталитет њених народа.

² Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, IV, Београд 1925, 325.

³ С. Г. Марковић, „Криза у односима Краљевине Србије и Велике Британије”, *НИИ*, 2735 (специјални додаток поводом 100-годишњице Мајског преврата), 29. мај 2003, 24-30.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

трајно скрајне на историјске маргине и потисне из колективне јавне меморије. Ако учинцима заједничког владарског мандата за живота нису завредели неку значајнију венерацију – свакако не у поређењу с осталим члановима дома Обреновића – трагика драматичне смрти коју су искусили показала се као више него довољна мера трајнијег постхумног меморисања. Она их је из селективне и контролисане историографске равни преселила у значењски бесконачно растегљиви неухватљив домен мита и имагинације у коме, иначе, трагичне историјске личности најбрже проналазе своје место; трагика такве смрти учинила је да се њихови за живота почињени пехови разводне, ако не и распрше пред гресима погажене војничке заклетве и краљеубиства; најзад, уморство у Конаку је краља Александра и краљицу Драгу, вероватно више него било који други српски владарски пар, обесмртило посредством стваралачких афирмација у виду филмова, телевизијских серија, позоришних комада и ликовних прилога, док су у литерарној сфери остајали актуелни у ширем распону од „канонизоване” књижевности, преко мемоаристике и историјских романа, до популарних „љубића” и крими прича.

Нарочито је краљица Драга пленила пажњу стваралаца и културних посленика. Живот лепе и начитане Рудничанке која рано ступа у брак повинујући се очевој вољи на уштрб девојачких снова, рано постаје удовица и остаје без родитеља, упознаје бијарички свет краљице Наталије, преузима бригу над млађим сестрама и браћом којој је наклоност и љубав младог српског краља била својеврсна компензација за превремене животне недаће – чији је вртоглави успон на друштвеној лествици стајао у обрнутој пропорцији са све незавиднијим јавним рејтингом; не успева да испуни биолошки императив прокреације и осигура престолонаслеђе, прекомерно се меша у државничке послове – чији је, напokon, крвави крај уједно означио крај епохе Обреновића⁴ – такав живот, или бар један од његових сегмената, био је више него подесан да се преточи на целулоидну траку и друге врсте медија. Њена прича је и без

---

⁴ До сада најпотпунију биографију краљице Драге потписује историчарка Ана Столић, *Краљица Драга Обреновић*, Београд 2009, а проистекла је из ауторкине раније публиковане књиге *Краљица Драга*, Београд 2000. и магистарске тезе одбрањене 1996. на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду.

креативне интервенције, сама по себи, наликовала каквом сценарију који би пожелело сваки позоришни или филмски редитељ.

Прво оживљавање краљице Драге на покретној слици уследило је свега неколико дана по преврату, захваљујући управо историјском усуду од 29. маја који ју је начинио протагонисткињом француског филма *Убиство српске краљевске породице* (*Assassinat de la famille royale de Serbie*), у режији Лусјена Нонгеа (*Lucien Nonguet*) и продукцији светски признатог Шарла Патеа (*Charles Pathé*).⁵ Били су то не само њени први минути, или, боље речено, секунде, у светској кинематографији, већ и једне српске теме уопште, и то у доба док је седма уметност била још увек нема и у повоју. Према оцени филмског критичара Шарла Форда (*Charles Ford*), на кога се позвао наш угледни историчар филма Дејан Косановић, Драгу Обреновић је играла маркантна Нели Кормон (*Nelly Cormon*),⁶ која је париској и европској публици дочарала последње тренутке злосрећне краљице о чије вапаје за милост се оглушује разјарена завереничка клика. Будући да се ефекат сажаљења и емпатије према жртви који је Патеов филм постигао код гледалаца могао интерпретирати као отворена критика на рачун промена издејствованих династичком сменом 1903, не изненађује што нови режим није био спреман да аминује такву врсту „субверзије”, па су јавне пројекције мимоишле Краљевину Србију.⁷

Нели Кормон, прва краљица Драга у светској кинематографији, насловница двомесечника *Le Théâtre*, N° 362, 11. јануар 1914.

⁵ Реч је о такозваном *лажном филмском журналу* (*actualité truquée*), то јест, краткој играној реконструкцији догађаја, заснованој на првим, непрочишћеним новинским рапортима из Београда. Потанко у: D. Kosanović, „Ubištvo srpske kraljevske porodice”, *Zbornik radova Fakulteta dramske umetnosti*, br. 3 (1999), 148; Isti, „Lažni filmski žurnal”, *Vreme*, 648, 5. jun 2003; <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=342500> (приступљено 20. 11. 2016.). Филм је однедавно на социјалној мрежи Јутјуб: <https://www.youtube.com/watch?v=675fZLqQcJe> (приступљено 24. 11. 2016.).

⁶ D. Kosanović, *Ubištvo srpske kraljevske porodice*, 152.

⁷ Исто, 153–154.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Међутим, на ширем европском плану, интересовање филмација за „наше горе лист“ краљицу није губило на интензитету. До 1932, када се појављује њена прва холивудска репрезентација, европска филмска индустрија је себи већ укњижила десетак кратких екранизованих „краљица Драга“⁸. Помена посебно вредни јесу два филма у којима њен лик тумачи аустријска звезда немог филма Магда Соња (*Magda Sonja*): *Краљица Драга (Königin Draga)* из 1920. у режији Ханса Ота Левенштајна (*Hans Otto Löwenstein*) и *Љубавница на престолу (Die Geliebte auf dem Königsthron/ Draga Maschin)*⁹ из 1927. године у режији Магдиног колеге и супруга Фридриха Фехера (*Friedrich Fehér*).¹⁰ Оба остварења популаризовала су слику краљице као архетипске фигуре заводнице у рангу једне Мата Хари или Клеопатре, чему је свакако допринео одабир глумице која је на *femme fatale* улогама и изградила своје име.

Пола Негри у *femme fatale* улози краљице Драге, кадар из филма *Жена наређује*, 1932, режија Пол Штајн, фотографија*

Такав краљичин имиџ на филму баштињен је и преко Атлантика, у поменутој холивудској екранизацији из 1932, под називом *Жена наређује (A Woman Commands)*, у којој је редитељ Пол Штајн (*Paul Ludwig Stein*) главну улогу поверио славној Поли Негри (*Pola Negri*), још једној глумици са прекаљеним искуством када су у питању роле фаталних заводница. Филм прати лик Марије Драге, певачке звезде која, вођена жељом да изабраника свог срца, извесног капетана Пастиха (*Alex Pastitch*), спаси финансијских мука, одлучује да прихвати брачну

⁸ Сам Пате се одлучује да 1909. снимим римејк старог филма под називом *Београдска трагедија (La Tragédie de Belgrade)*, у коме је Драгу играла позоришна првакиња Шарлот Барбије (*Charlotte Barbier*). Сценарио за ову непуну петнаестоминутну реконструкцију Мајског преврата написао је чувени Анри Батај (*Henry Bataille*), но упркос томе, она није подстакла шири интерес публике: D. Kosanović, „Lažni filmski žurnal”, *Vreme*, 648, 5. jun 2003; упор. А. Столић, *нав. дело*, 9.

⁹ Алтернативни назив филма је *Љубимца гувернера (Die Geliebte des Gouverneurs)*.

¹⁰ D. Kosanović, *Lažni filmski žurnal*.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

понуду краља Александра Обреновића коме је запала за око док је изводила кабаре тачку. Сем модификације краљичиног имена, холивудска Драга видно одступа од историјских предлога. Она није ни нероткиња, а ни жртва завереничког стрелачког вода, иако је првобитни предлог завршетка филма требало да следи добро знани трагични епилог. Насупрот томе, редитељ и сценариста су се, очито повлађујући укусу публике, определили да је ослободе самртног ропца и омогуће јој да

Пола Негри и Бејзил Ратбоун као краљица Драга и капетан Пастих, *Жена наређује* *

Елизабет Шеферд као краљица Драга, *Романса*, 1977, режија Варис Хусеин**

настави живот у егзилу са својим вољеним капетаном.¹¹ Најдебљи крај, у потпуности подударан са стварним историјским исходом, извукао је краљ Александар кога је у *Жени која наређује* играо познати британски глумац Роланд Јанг (*Roland Young*).

До краја века, Драгин лик ће ређе бити коришћен у европској кинематографији, углавном кроз епизодне улоге у популарним телевизијским серијалима или у филмским адаптацијама књижевних дела. Тако је на пример, у једној од епизода британске серије *Романса* (*Romance*) из 1977, задатак да интерпретира краљицу Драгу, скројену по мери егзотичних оријенталних лепотица, добила Елизабет Шеферд (*Elizabeth Shepherd*), док је у пољском остварењу *Санаторијум под кленцидром* (*Sanatorium pod klepsydrą*, 1973), које по

¹¹ S. Delgado, *Pola Negri: Temptress of Silent Hollywood*, Jefferson, North Carolina 2016, 144–146.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Мирослава Ломбардо као краљица Драга, кадар из пољског филма *Санаторијум под клепсидром*, 1937, режија Војћех Јиржи Хас***

мотивима двеју збирки приповедака Бруна Шулца (*Bruno Schulz*)¹² режира Војћех Хас (*Wojciech Jerzy Has*), глумица Мирослава Ломбардо (*Mirosława Lombardo*) позирала као загонетна лутка „демонске и несрећне краљице Србије”¹³

У српској средини, Милош Црњански се први носио мишљу да екранизује филм на основу свог *Конака*, „драме и комедије о убиству краља Александра Обреновића и краљице Драге у пет слика“ али до реализације намереног подухвата није дошло,¹⁴ засигурно јер политичке околности то нису допустиле. Ипак, дело је доживело своје позоришно извођење 6. октобра 1959. године,¹⁵ побравши бројне симпатије публике, за шта је, уз режисера Предрага Динуловића, највећу заслугу сносио глумачко-брачни тандем Оливера и Раде

Марковић којима су додељене роле краљевских супружника. Њихову изведбу је, оком свог вазда упосленог фотоапарата, овековечио и реномирани југословенски и српски фоторепортер Стеван Крагујевић, те сада дотични фото-записи представљају вредно сведочанство о културном догађају који је на велика – премда тешком муком

¹² У питању су збирке: *Санаторијум под клепсидром* (1937), по којој је сам филм и назван, и *Продавнице циметове боје* (1934) у којој се помиње краљица Драга, тачније њена репрезентација у виду лутке.

¹³ Види: В. Šulc, *Prodavnice cimetove boje / Sanatorijum pod klepsidrom / Kometa*, s poljskog preveo S. Subotin, Beograd 2014, 45.

¹⁴ S. Anđelković, „Kolektivno i individualno pamćenje kao dramski materijal (na primeru *Konaka* Miloša Crnjanskog i *Ville Sachino* Gorana Markovića)”, u: *Zbornik radova sa Šestog međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma Susret kultura*, I, (ur.) I. Živančević Sekeruš, Novi Sad 2013, 77–78.

¹⁵ Да, међутим, ни ово извођење нису мимоишле контроверзе, појашњава Рашко В. Јовановић: „Чињеница да се ово дело није нашло на репертоару Југословенског драмског или Народног позоришта довољно говори да је ова драма унапред примљена са резервом оних који су одлучивали о позоришном репертоару, те се бринули да не буде политичких промашаја”: Р. В. Јовановић, „Милош Црњански као драматичар: контроверзе о(п)стају”, *Печат*, 12. јул 2013; <http://www.pecat.co.rs/2013/07/milos-crnjanski-kaoo-dramaticar-kontroverze-opstaju/> (приступљено 25. 11. 2016.).

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

отворена – врата, дао замајак сценској евокацији сећања на краљицу Драгу и епоху последњих Обреновића.

Рађе и Оливера Марковић у улози краља Александра и краљице Драге Обреновић, представа *Конак*, 6. октобар 1959, аутор фотографије Стеван Крагујевић

Тамара Милетић као краљица Драга у ТВ серији *Чедомир Илић*, 1971, кадар из епизоде 1
Извор: <https://www.youtube.com/watch?v=MqBz1EOv7kQ&t=2026s>

У наступајућим деценијама, име Драге Машин/Обреновић се све учесталије среће у позоришним и филмским биографијама наших глумица: Тамара Милетић ју је играла у екранизованом роману Милутина Ускоковића *Чедомир Илић* (1971), Тања Бошковић у мјузиклу Љубише Ристића *Тајна Црне руке* (1983), Вера Чукић у поновном извођењу представе *Конак* (1986) под редитељском палицом Мире Траиловић и у телевизијској адаптацији истоимене драме Милоша Црњанског у режији Дејана Ђорковића (1991), Љиљана Благојевић у ТВ серији *Крај династије Обреновић* (1995) Саве Мрмка, Наташа Нинковић у комаду *Вила Сашино* (2004) Горана Марковића...

Недавно Ристићево постављање *Тајне Црне руке* (2016) на позоришну бину, са освеженим глумачким ансамблом, узбуркало је јавност због, по многим, „контроверзне” поделе улога, по којој је задатак да тумачи лик краљице Драге додељен медијски експонираној поп певачици без формалног драмског образовања. То ново,

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

осавремењено читање супруге последњег владара династије Обреновић, на које уметници дакако имају право, најбоље је сажео сам позоришни редитељ речима: „Ми не играмо ликове, ми не изводимо Драгу Машин на сцену, већ идеју Драге Машин, оне могу бити различите”.¹⁶

Када су домаће екранизације у питању, једна малтене ужива култни статус, дотле да се при помену краљичиног имена, гледаоци – махом млађе генерације, одмах присете управо њене интерпретације. Наравно, реч је о Љиљани Благојевић

Љиљана Благојевић као краљица Драга Обреновић, кадар из ТВ серије *Крај династије Обреновић*, 1995, режија Сава Мрмак, сценарио Радомир Путник

која нам је, заједно с Тихомиром Станићем, кроз укупно једанаест епизода серије *Крај династије Обреновић*, била водич у интимни и политички свет последњих Обреновића. Снимљена у форми драмске хронике и припремана уз консултовање најрелевантнијих историјских извора и музејске грађе,¹⁷ серија је приказала турбулентан период од догађаја који су претходили кобној женидби Александра Обреновића са удовицом Драгом Машин до околности које су довеле до Мајског преврата. Паралелно с емитовањем овог формата, у средиште медијске пажње доспева и капитална изложба *Династија Обреновић – из*

заоставштине (отворена 1996) у организацији Историјског музеја Србије и Музеја града Београда, путем које је јавност добила увид у репрезентативне делове

¹⁶ Д. Игњић, „Стара тајна Црне руке и нова Драга Машин” (интервју са Љубишом Ристићем), *Око магазин* (ур. Г. Папић), РТС, 15. септембар 2016; доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=NrHqtdHVB8A> (приступљено 27. 11 2016.).

¹⁷ Од обимне историографске грађе коју је писац сценарија Радомир Путник користио, треба поменути: Б. К. Маршићанин, *Тајне двора Обреновића: Управитељеве белешке*, I–II, Београд 1907; Д. Васић, *Деведесто трећа (Мајски преврат): прилози за историју Србије од 8. јула 1900. до 17. јануара 1907*, Београд 1925; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, I–III, Београд 1929, 1931, 1936; Ж. Живановић, *нав. дело*. Музејском грађом су се понајвише руководили сценографи и костимографи ангажовани на снимању серије, чији је задатак био да што изворније приближе културу одевања и дворски штимунг у доба последњих Обреновића.

материјалне заоставштине Обреновића из домаћих музејских фондова, по први пут сабране на једном месту – под сводом тада активног Народног музеја у Београду – а разлог што су највећу пажњу посетилаца привукли експонати посвећени краљици Драги и краљу Александру, крио се, између осталог, у високом котирању серије код публике.¹⁸ Тиме је она на особен начин подвукла моћ популарних садржаја у рецепцији и повратку ширег интереса за историјску тему која је у не тако давној прошлости носила стигму табуа.

Те, по много чему граничне 1995. године публиковани су и мемоари најмлађе краљичине сестре Војке-Ане,¹⁹ једна посве аутентична и емоцијама снажно прожета биографија која нам је такође пружила могућност да, како у поговору књиге бележи драматург Радомир Путник, „сазнамо како су о Мајском преврату размишљале његове жртве”. Сем жанра мемоаристике, у ком су се опробали бројни краљичини савременици, неретко са дијаметрално супротних позиција,²⁰ карактеризација њеног лика упослила је многа пера и у домену других жанровских опредељења. Ален Апворд (*Allen Upward*) ју је тако сместио у један од својих шпијунских романа;²¹ песници Гијом Аполинер (*Guillaume Apollinaire*) и Ада Негри (*Ada Negri*) су, предухитривши филмске раднике, посредовали романтизоване представе о аутодеструктивној *femme fatale* на српском престолу, а за њима и писци Емилио Зорзи (*Emilio Zorzi*),

---

¹⁸ Упор. М. Тимотијевић, *Таковски устанак – Српске Цвети: о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичкој политици званичне репрезентативне културе*, Београд 2012, 475–476.

¹⁹ А. Милићевић-Луњевица, *Моја сестра краљица Драга*, Београд 1995. За разлику од Војке-Ане, чији су мемоари публиковани постхумно, старија Драгина сестра Христина је за живота објавила сладуњави чланак о љубавној причи своје сестре и краља Александра: Ch. Petrovitch-Lunyevitza, “The Truth Concerning the Life of Queen Draga. A Brief Life History of the Queen of Servia, written by her sister”, *Fortnightly Review*, n. 80, London 1906, 1065–1074 (у српском преводу: Х. Петровић Луњевица, *Права истина о животу краљице Драге: пише њена сестра*, превео М. Јовановић Стојимировић, прир. С. Цветковић, Д. Мрдаковић, Смедерево 2013).

²⁰ Подробије у: *Нововековне српске династије у мемоаристички*, ур. П. В. Крстић, Београд 2007; Б. С. Николајевић, *Из минулих дана: сећања и документи*, Београд 1986, пос. 162; А. Столић, *нав. дело*, 9–11.

²¹ A. Upward, *Secret History of To-Day: Being Revelations of a Diplomatic Spy*, New York and London 1904.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Бернар Туше (*Bernard Touchais*) и Жилијет Бенциони (*Juliette Benzoni*).²² Мучна, магбетовски пренапрегнута атмосфера ишчекивања краљичиног краја посебно је заокупљала Марију Фађаш (*Maria Fagyas*),²³ а није изостало ни ликовно приповедање кроз медиј стрипа, као у једном броју белгијског седмичног магазина *Bonnes Soirées*,²⁴ где је Драгин лик произвољно визуелизован, у складу са пожељном концепцијом лепоте с краја четрдесетих и почетком педесетих година двадесетог века, управљеном према стандардима које су диктирале заносне глумачке диве Вивијен Ли (*Vivien Leigh*), Мерилин Монро (*Marilyn Monroe*) или Софија Лорен (*Sophia Loren*).

Упркос чињеници да је, у односу према краљици Драги, књижевна продукција, домаћа првенствено, често ишла на руку званичној историографији,²⁵ неспремној да се у оцени њеног карактера до краја ослободи оквира опорих малограђанских конвенција које су

Француско издање романа Драга Марије Фађаш (*Draga*, Trévisé, Paris 1975), оригинално публикован на енглеском језику (*The Dance of the Assassins*, G. P. Putnam's Sons, New York 1973), колекција С. Ф. д'Епере Вујић.

²² Упор. А. Столић, *нав. дело*, 8–9; Иста, „Краљица Драга Обреновић: између личног култа и негативног мита”, *НИН*, 2735 [спец. датака], 29. мај 2003, 20–23. Од поменутих књижевних дела, види редом: А. Negri, „Il sogno di Draga”, у: *Maternità*, Milano 1904; Е. Zorzi, *L'eccidio di Belgrado* (1903), Milano 1941; В. Touchais, *Alexandre et Draga de Serbie, amour et mort d'un couple royal*, Paris 1959. Жилијет Бенциони или „краљица историјских романа”, како су је многи називали, посветила је једно поглавље Драги Обреновић у књизи *Les reines tragiques*, Paris 1962 (у хрватском преводу: Ј. Benzoni, *Tragične kraljice*, prijevod L. Grakalić, Zagreb 1981).

²³ М. Fagyas, *The Dance of the Assassins*, New York 1973; у француском преводу као: М. Fagyas, *Draga*, traduit par L. Casseau, Paris 1975. На ово штиво пажњу нам је скренула Сиголен Франш д'Епере Вујић на чему јој најљубазније захваљујем.

²⁴ „Les amours tragiques de Draga”, у: *Bonnes Soirées: Hebdomadaire Complet de la Femme*, N° 1748, 7 août 1955, 64–67. За овај податак захвалност иде Сиголен Франш д'Епере Вујић.

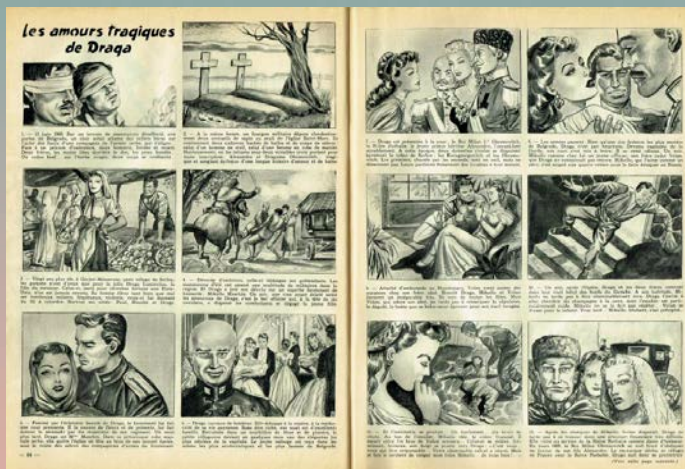
²⁵ А. Столић, *нав. дело*, 9–10; нап. 7, 8.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

за наводну „блудницу на трону” биле можда и погубније од смртоносних хитаца и мизогиног роварења сабљама по јаловој утроби,²⁶ главнина литерарних остварења ипак изискује да буде посматрана као алтернатива тој стереотипној слици која је дуго имала статус „мејнстрима”. У

крајњој линији, фикционална експлоатација Драгиног лика остављала је на читаоце ефекат аналоган свим великим трагедијама, који је пријемчиво сумирао Умберто Еко (*Umberto Eco*): „Неумољив карактер великих трагедија”, вели прослављени италијански писац и филозоф, „потиче из чињенице да се њихови јунаци, уместо да избегну горку судбину, бацају у амбис – који су ископали својим рукама – зато што немају представу о ономе што их чека; а ми који јасно видимо куд они тако слепо срљају, не можемо да их зауставимо.”²⁷

Употреба Драгиног лика кроз медиј стрипа: *Трагичне љубави краљице Драге (Les amours tragiques de Draga)*, публикувано у белгијском женском недељнику *Bonnes Soirées: Hebdomadaire Complet de la Femme*, 7. август 1955, колекција С. Ф. д'Епере Вујић.

²⁶ За шире тумачење Драге Обреновић кроз визуру културе мизогиније: D. Antonijević, „Šta je ubilo Dragu Mašin?”, u: D. Antonijević i dr., *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, II, prir. M. Blagojević, Beograd 2005, 105–116, pos. 116.

²⁷ U. Eko, *Ispovesti mladog romanopisca: predavanja o modernoj književnosti u čast Ričarda Elmana*, preveo L. Macura, Beograd 2013, 102.

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Конечно, последњи вид евокације сећања на Драгу Обреновић дала је споменичка култура. Краљичина бела мермерна фигура у природној величини, рад академског вајара Небојше Савовића, откривена је у склопу свечаности поводом обележавања 195-годишњице Таковског устанка, 23. априла 2010. у градском горњо-милановачком парку, а на месту где се некада налазила њена родна кућа. Окаснели

Споменик краљици Драги Обреновић, бели мермер, висина 130 cm, аутор Небојша Савовић, Горњи Милановац

пијетет испољен кроз тај, први у Драгину част, подигнути јавни споменик, не само у родном граду већ у Србији уопште, улива наду да ће и у самој престоници достојније бити маркирана локација где је у зору 29. маја 1903. затечено њено наго унакажено тело и одакле је започео њен постмортални живот, ништа мање драматичан и узбудљив у односу на стварни.

У генези стваралачких интерпретација Драгиног лика, пад с дворског прозора био је и остао нулта тачка меморисања, почев од Патеовог немог филма па до најсвежијег примера мјузикла око којег се подигла медијска прашина. И онда и данас, садржаји из тог шареноликог транснационалног простора памћења потврдили су да краљица Драга Обреновић никада није губила на актуелности, те да ће, у том светлу, и у будуће наставити да интригира и распаљује машту писаца, филмских и позоришних уметника, али и музејских радника и других културних посленика. Потврда изреченог је и изложбена поставка која је пред нама.

Дејан Вукелић, МА

* Извор: [http://www.doctormacro.com/Images/Negri, Pola/Annex/Annex -Negri, Pola \(A Woman Commands\)_01.jpg](http://www.doctormacro.com/Images/Negri, Pola/Annex/Annex -Negri, Pola (A Woman Commands)_01.jpg)

** Извор: <http://www.elizabethshepherdactor.com/film.html>

*** Извор: <https://www.youtube.com/watch?v=1TH2wM1kmD0>

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Попис каталoшких јединица

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

Порекло и младост

1. **Никола Милићевић Луђевица**, Милан Јовановић, око 1900, Београд, позитив, ИАШ, Б. 2. 190-93
2. **Породично газдинство Николе Луђевице**, 1900 (?), село Луђевица, штампа Љуба Никић, Горњи Милановац, дописна карта, ИАШ, Б. 2. 190 -101
3. **Писмо кнеза Милоша Обреновића Николи Милићевићу у коме му се захваљује на позиву за свадбено весеље његове кћерке**, 24. септембар 1822, Крагујевац, ИАШ, Б. 2. 190 (1822)- 38
4. **Спомен плоча Николе Милићевића Луђевице у манастиру Вујан**, фотографија Саша Савовић, фотодокументација МРТК
5. **Писмо кнеза Милоша о унапређењу Николе Луђевице**, 6. март 1838, Крагујевац, ИАШ, Б.2.190 (1838)-6
6. **Објава кнеза Милоша Обреновића о годишњој плати Николе Луђевице**, 6. март 1838, Крагујевац, ИАШ, Б. 190 – 7 (1838)
7. **Икона Свих Светих - икона Николе Луђевице**, 1823, темпера на дасци, ИМС, инв. бр. ****
8. **Ђурђија Луђевица**, Полексија Тодоровић, уље на платну, 1899, Народни музеј Београд, репродуковано
9. **Портрет Николе Милићевића Луђевице**, Зоран Мишић, уље на дрвету, 2001, МРТК, Л-267
10. **Шап Ђурђије Луђевице**, МРТК, И-31
11. **Наочаре Ђурђије Луђевице**, МРТК, И-32
12. **Пантелија Панта Луђевица (1840-1887)**, позитив, МРТК, И-39

13. **Драга Луђевица са родитељима и сестрама**, 15. мај 1869, Београд, позитив, БГБ, ЗО Ф-1-48, инв. бр. 308 (посвета на полеђини: „Господину мајору Стојку Павловићу од Панте Луђевице начелника у Шапцу...“)
14. **Породична кућа Луђевица у Горњем Милановцу, у којој је 11/23. септембра 1866. године рођена Драга** (А. Столић, *Краљица Драга Обреновић*, Београд, 2009, стр. 16)
15. **Драга Обреновић, рођена Луђевица, као девојчица**, Михаило М. Ханцарлија, Београд, позитив, БГБ, ЗО Ф-1-50, инв. бр. 309
16. **Фотографија Војке Ане Луђевице, најмлађе сестре краљице Драге**, МРТК, И-37
17. **Фотографија Христине Луђевице, сестре краљице Драге**, МРТК, И-38
18. **Фотографија Лене Луђевице, удате Павловић, тетке краљице Драге**, МРТК

19. **Шаљице за кафу из куће Лене Павловић**, МРТК, И-68
20. **Чаша са украсом од перлица из куће породице Павловић**, МРТК, И-67
21. **Украсни сталак за јаје из куће породице Павловић**, МРТК, И-922
22. **Пуковник Иван Ст. Павловић, брат од тетке краљице Драге**, из времена Првог

светског рата, фотографија непознатог аутора, колекција Дејана Вукелића, инв. бр. КДВ Ф_22

Госпођа Машин

23. Драга Луњевица у завршној години Вишег завода за васпитавање девојака у Београду (Церманкин завод), када је имала 16 година, две фотографије из књиге Зоран А. Живановић, *Драгиње краљице Драге*, Завичајни музеј Коцељева, 2012, 112.
24. Драга Луњевица 1881. године, фотографија у листу *L'Illustration*, 28. јул 1900, Париз, приватно власништво
25. Светозар Машин, март 1869, атеље Енгелмана, Дрезден - Фрајберг, фотографија, ИМС
26. Позивница за венчање Светозара Машина и Драге Луњевице, августа 1883, Београд, НБС, сигн. Дм 2514
27. Ред игара о сватовима г. Св. Машина и гђце Драге Луњевице, штампарија Мат. Јовановића, 15. август 1883, Београд, НМКГ, инв. бр. АГ-1984
28. Песма Драге Машин *На колима*, лист „Отаџбина“, бр. 51, 1883.
29. Драга Обреновић као удовица Машин, Лазар Лецтер, Београд, позитив, БГБ, ЗО Ф-26, инв. бр. 932
30. Молба Драге Машин Управи фондова за издавање породичне пензије, 20. јун 1886, Београд, ИАБ, 1187, К 7 Пф О 19
31. Рекламни плакат и насловна страна романа “*Simone & Marie, IV, Loeil de chat*” (1883) француског писца Гзавија де

Монтепена, извор: Bibliothèque nationale de France, ENT DN-1 (ANCOURT,Edward)-FT6, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b90176299.item#>

32. Роман „Полицајка мачје око“ у преводу Драге Машин, Библиотека МРТК, инв. бр. 8276
33. Насловна страна приповетке „Частан лопов“ Ф. М. Достојевског коју је Драга превела с руског језика, приватно власништво
34. Прича Драге Машин „Је ли морало бити?“, под псеудонимом *Рудничанка*, *Домаћица*, октобар 1891.
35. *Домаћица*, фебруар 1901, бр. 2, МРТК, инв. бр. 1193
36. *Домаћица*, децембар 1901, бр. 12, МРТК, инв. бр. 1194

Дворска госпођа краљице Наталије

37. Краљ Милан у ловачком оделу, К. К. Atelier, после 1889, Беч, МРТК, инв. бр. И-155
38. Краљица Наталија Обреновић, фотографија МРТК, инв. бр. И-1180
39. Визит карта дворске госпође Драге Машин, МРТК, инв. бр. И-33
40. Писмо Драге Машин сестри од тетке, Јелисавети о Бијарицу, 10. фебруар 1892, Бијариц, ИАШ, В, 203, II, 237-1891
41. Писмо Драге Машин сестри од тетке Катарини Павловић, Катици, 1. октобар 1892, ИАШ, В, II, 239/1-1892
42. Писмо Драге Машин сестри од тетке, Катици, о Бијарицу, 6. јул 1892, Бијариц, ИАШ, В, 203, II, 238-1892

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

43. **Краљица Наталија и Драга Машин испред Villa Galvagna (Colfrancui, Италија) 1893. године**, фотографија у књизи Х. П. Луђевице, *Права истина о животу краљице Драге: (пише њена сестра)*, прир. С. Цветковић, Д. Мрдаковић, Смедерево 2013, 50.
44. **Писмо Драге Машин сестри од тетке, Катарини Павловић**, 8. јул 1893, Париз, БГБ, инв. бр. Р 429
45. **Памфлет Састанак Њихових Величанстава у Кладову 7. маја 1893**, издање Наума Димитријевића, 1893, Београд, Манастир Враћевшница
46. **Краљица Наталија, Александар Обреновић, Драга Машин и други пред вилом у Бијарицу**, А. Guesquin, Бијариц, позитив, БГБ ЗО Ф-III-9, инв. бр. 56
47. **Biarritz – Le Chateau de la Reine Nathalie**, дописна карта, МРТК, инв. бр. И-1191
48. **Одговор Драге Машин у име Њ. В. Краљице извесном господину**, 5. април 1896, Сашино, ИМС, инв. бр. АГ-2355/1
49. **Писмо Драге Машин Марији Ханке**, НМЧ, инв. бр. И 1079
50. **Писмо Драге Машин непознатој госпођи**, НМЧ, инв. бр. И 1077
51. **Писмо Драге Машин у име краљице Наталије**, са печатом *Palais de Belgrade*, 28. јул 1897, *Le Monde Illustré*, 20. јун 1903, No 2412, стр. 587, кол. С. Ф. д'Епере Вујић
52. **(Краљица) Драга са двама млађим сестрама Ђурђином – Ђином и Аном (Војком) Луђевицом**, пре 1900, позитив, АС, инв. бр. ПО 66:69
53. **Књига Usages du monde : règles du savoir-vivre dans la société moderne**, дело баронице Blanche Staffe, Paris, 1894, 375 стр, чији примерак је поседовала дворска дама Драга Машин, МРТК, инв. бр. И- 1190
54. **Кућа на углу Зорине и Светосавске улице у Београду**, снимак с краја 1960-их, колекција Милоша Јуришића, Београд

Вереница краља Александра

55. **Драга из времена пре удаје за краља Александра**, око 1900, Београд, дописна карта, МРТК, инв. бр. И-472
56. **Краљ Александар**, издање Географског одељења Министарства војног, 1899, Београд, МРТК, инв. бр. И-1110
57. **Саопштење заступника председника Општине о веридби краља Александра Драгом Луђевицом**, Београд, 9. јул 1900, ИАБ, 6, инв. бр. 6 стр. 399-400, тачка 471
58. **Прокламација краља Александра I Обреновића Народу српском поводом његове веридбе са Драгом, ћерком Панте и Анђе Луђевице**, 8. јул 1900, Београд, НБС, сигн. Пл 149/1
59. **Испит краља Александра и Драге Луђевице пре ступања у брак**, Решења одбора по седници од 15. јула 1900, ИАБ, 6, инв. бр. 6, стр. 401, тачка 472
60. **Објава архиепископа београдског и митрополита Србије Инокентија да су „Високи Заручници“ приложили по 10.000 динара у злату за подизање Храма Светог Саве на Врачару**, *Ново време*, 20. јул 1900, Земун
61. **Обраћање краља Александра српској војсци поводом веридбе са Драгом**, *Службени војни лист*, 15. јул 1900.

62. Медаља поводом веридбе краља Александра Обреновића, A. Benedikt, 1900, МГБ, НМ_2951
63. Честитање веридбе Његовом Величанству са светлом госпођом Драгом, од Његовог Величанства Султана Абдула Абида Хана и Његовог Царског височанства Франца Фердинанда, аустријског престолонаследника, 16. јул 1900, Краљево, МИАЧ, Начелство Округа рудничког – Чачак, (1890–1902), К-2, бр. 220.
64. Хвалоспев „Светлим Вереницима“, *Вечерње новости*, 16. јул 1900.
65. Кућа на углу Крунске и Ресавске улице у којој је живела Драга Машин пре удаје за краља Александра Обреновића, фотографија из британског недељника *The Graphic*, 27 June 1903, 839.
66. Насловна страна књиге „Paris et les Parisiens“ чији примерак је поседовала краљица Драга, Alexandre Dumas, T. Gautier, A. Houssaye, L. Énault..., 1856, Paris
67. Дворски комплекс Обреновића, издање књижаре Рајковића и Туковића, 1903, Београд, МПУ, инв. бр. 22810
68. Вест о женидби краља Александра Обреновићу у аустроугарском *Календару слика за 1901*, *Bilder kalender*, Budapest 1901, МРТК, инв. бр. И-1195

Краљевско венчање

69. Објава краљевског венчања, *Београдске општинске новине*, 23. јул 1900, Београд
70. Припреме за венчање краља Александра и Драге Луњевице, Решења Одбора по

седници од 17. јула 1900. / Саопштење заступника председника Општине о венчању краља Александра и Драге П. Луњевице 23. јула, ИАБ, 6 инв. бр. 6, стр. 407 - 411, тачка 479

71. **Александар и Драга на дан венчања**, *Вечерње новости* (фотографија Милана Јовановића), бр. 201, година VIII, 23. јул 1900, Београд, НМКГ, инв. бр. АГ-3286
72. **Краљ Александар и краљица Драга у свадбеној поворци**, Милан Јовановић, 1900, Београд, позитив, ИАШ, К1 П-9
73. **Са венчаних свечаности Њихових Величанстава**, Милан Јовановић, издање Драгутина Франкла, 1900, Земун, колотилија, МПУ, инв. бр. 23445
74. **Краљ Александар Обреновић и Драга Машин, венчање/ свечана поворка код Саборне цркве**, Милан Јовановић, 1900, контакт-копија, БГБ, ЗО Ф-1-47, инв. бр. 311
75. **Краљ Александар Обреновић и Драга Машин, венчање/ свадбени фијакер пред Саборном црквом**, Милан Јовановић, 1900, контакт-копија, БГБ, ЗО Ф-1-47, инв. бр. 310
76. **Краљ Александар и краљица Драга испред Саборне цркве на дан венчања**, 1900, Београд, позитив, ИАШ, К1 П-9
77. **Краљево венчање**, *Српске новине*, бр. 165, 25. јул 1900, Београд
78. **Венчана фотографија краља Александра и краљице Драге**, Милан Јовановић, 1900, Београд, БГБ, Завичајно одељење, БГБ ЗО Ф-П-78, инв. бр. 55
79. **Венчана фотографија краља Александра и краљице Драге**, Милан Јовановић, 1900, Београд, МРТК, инв. бр. И-72

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

80. Програм свечаности након венчања краља Александра и краљице Драге, 25. јул 1900, Београд, ИАБ, 2145
81. Драга и Александар Обреновић – у спомен на дан венчања 23. јула 1900, Петар Марковић, 1900, литографија, ГМС Нови Сад, инв. бр. ГМС/У 2976
82. Медаља поводом венчања краља Александра I Обреновића, Вилхелм Питнер, 1900, Беч, златна боја, колекција Брзак, инв. бр. КБ-121
83. Медаља поводом венчања краља Александра I Обреновића, Вилхелм Питнер, 1900, Беч, сребрна боја, колекција Брзак, инв. бр. КБ-122
84. Медаља поводом венчања краља Александра I Обреновића, Вилхелм Питнер, 1900, Беч, златна боја, колекција Брзак, инв. бр. КБ-123
85. Поздрав из Србије: њено Величанство краљица Србије Драга. Његово Величанство краљ Србије Александар I, дописна карта, путовала 1901, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. 352
86. Краљевски пар, новогодишња карта/рам са фотографијама, МРТК, инв. бр. И-1108
87. Сувенир из Србије (венчања фотографија краља Александра и краљице Драге), дописна карта, МРТК, инв. бр. И-288
88. Са Венчаних Свечаности Њихових Величанстава, дописна карта, МРТК, инв. бр. И-767
89. Хаљина за венчање краљице Драге, Борис Чакширан, реконструкција за ТВ серију „Крај династије Обреновић“, вл. РТС
90. Пук краљице Драге, позитив, колекција Брзак, инв. бр. КБ-106

Живот на двору

91. Некадашњи Стари конак, фасада према Улици краља Милана с баштом, Моша Коен, Београд, 1903, приватна колекција
92. План основе Старог конака, у књизи Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, IV, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1925, 325.
93. Краљ Александар и краљица Драга окружени дворским особљем, 1900, Београд, ИМС, инв. бр. Ф-7880
94. Краљица Драга у националном костиму, Милан Јовановић, 1902, позитив, ИМС, инв. бр. Ф-5009/3
95. Краљица Драга (у српском средњовековном владарском костиму), немачка дописна карта, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-014
96. Краљ Александар и краљица Драга у шетњи, позитив, ИАШ, К1 I-23
97. Унутрашњост двора Обреновића, Милан Јовановић, позитив, БГБ, ЗО Ф-III-3, инв. бр. 302
98. Трпезарија у Старом конаку у Београду, Љубиша Ђонић, крај XIX века, Београд, албуминска фотографија, МПУ, инв. бр. 24384
99. Соба за министарске седнице у Старом конаку, Љубиша Ђонић, крај XIX века, Београд, албуминска фотографија, МПУ
100. Посуђе и прибор за ручавање краља Александра Обреновића, Српска фабрика стакла, Јагодина, XIX век.; F. Krupp Berndorf, XIX век; ИМС, инв. бр. P-273, P-114/661, P-128/675, P-129/676, P-130/677, P-201/2462

101. **Клавирска соба у Старом конаку**, 1903, Љубиша Ђонић, крај XIX века, Београд, албуминска фотографија, МПУ
102. **Сребрни салон у Старом конаку у Београду**, Љубиша Ђонић, крај XIX века, Београд, албуминска фотографија, МПУ, инв. бр. 24381
103. **Радни кабинет краља Александра**, *La Vie illustrée*, No 244, 19 Juin 1903, 218, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-007
104. **Спаваћа соба краљевског пара, снимак након Мајског преврата**, *L'Illustration*, No 3148, 27 Juin 1903, 425, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-008
105. **Чаша**, НМКГ инв. бр. И-41
106. **Валцер и Марш посвећен Њеном Величанству Краљици Драги**, Карло Мертл, Дворска књижара Мите Стајића, 1901, Београд, МРТК, инв. бр. И-71
107. **Бочица парфема Eonia Californian Poppy (1902) куће J&E Atkinson из Лондона, који је користила краљица Драга**, фотографија: <https://www.ebay.com/itm/RARE-Vintage-Antique-Eonia-Californian-Poppy-J-E-Atkinson-London-Perfume-bottle-/193145898250>

108. **Посуда за шећер краљице Драге**, НМКГ, инв. бр. И-139

109. **Портрет краљице Драге**, дописна карта, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-016
110. **Портрет краља Александра**, дописна карта, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-017
111. **Le Roi et la Reine de la Serbie**, дописна карта, МРТК, инв. бр. И-1178

Краљица Србије

112. **Краљица Драга**, Милан Јовановић, 1901, уље на платну, Народни музеј Београд, инв. бр. НМ ЈВ 190, репродуковано

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

113. **Краљица Драга**, Паја Јовановић, 1901, уље на платну, Народни музеј Београд, инв. бр. НМ 1092, репродуковано
114. **Портрет краљице Драге**, Милан Јовановић, 1900-1901, ИМС, инв. бр. Ф-2802
115. **Брош са ликом краљице Драге Обреновић**, МГБ, инв. бр. УПЕ-199,

116. **Краљица Драга**, Живојин Лукић, гипс/бронза, МРТК, инв. бр. Л-1318

117. **Медаљон са фотографијом Александра Обреновића**, НМКГ, инв. бр. И-189
118. **Краљица Драга Обреновић**, 1900, Београд, хромолиитографија, МПУ, инв. бр. 23560
119. **Краљица Драга Обреновић са сестрама на излету**, 14. август 1900, Луђевица, позитив, ИМС, ФБС, инв. бр. 93
120. **Краљев летњиковац у винограду Смедерево**, издање Алексе Ђирића, 1900, дописна карта, Музеј у Смедерево, инв. бр. V/1886/73
121. **Краљ Александар и краљица Драга Обреновић**, 1900, Смедерево, позитив, АС, по-66/82
122. **Драга Обреновић**, Литографски завод Петра Николића у Загребу (према слици Влаха Буковца), 1901, Смедерево, МРТК, инв. бр. Л-238

123. **Александар Обреновић**, Литографски завод Петра Николића у Загребу (према слици Влаха Буковца), 1901, Смедерево, МРТК, инв. бр. Л-237
124. **Одликовања и помиловања поводом рођендана краљице Драге**, 23. септембра

- 1900, Српске новине, бр. 204, 11. септембар 1900, 1.
125. Невен, *Просветни гласник*, 1.10.1900.
126. Полагање темеља Општој државној болници краљице Драге, *Српске новине*, бр. 233, 17. октобар 1900, 1.
127. Новогодишња честитка краљице Драге сестри Катарини Павловић, децембар 1900, Београд, колорисана честитка, ИАШ, В, II, 245-1900
128. Др Михаило Величковић, *Истина о трудноћи краљице Драге*, фељтон у листу *Правда*, бр. 200-208, 22-30. јул 1912.
129. Драгине сестре Христина, Ђина и Војка, 16. VII 1901, Београд, позитив, ИАШ, К1 I-52
130. Самостојеће фигуре краљевског пара према фотографији дворског фотографа Милана Јовановића, Музеј у Смедереву
131. *Draga, Reine de Serbie. 48.* - портрет краљице Драге Обреновић на рекламnoj карти фабрике чоколаде/ *Chocolat Guérin-Boutron*, Француска, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. 367
132. *Konigin Draga von Serbien - Краљица Драга Обреновић од Србије*, дописна карта, Колекција Срђана Стојанчева, КС-15
133. „Мали наводни отац и мала сумњива мајка“, дописна карта, Француска, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-011
134. *Карикатура у бечком недељнику Humoristische Blätter*, у књизи А. Столић, *Краљица Драга Обреновић*, Београд 2009, 164.
135. Краљевска колевка, Милан Јовановић, 1901, Београд, позитив, БГБ, 30 Ф-II-79, инв. бр. 303
136. Краљица Драга и краљ Александар I Обреновић, 1901, Београд, дописна карта, НМКГ, инв. бр. 3Ф-4774
137. Фотографија Драге и Александра Обреновић приликом посете рудничко-таковском крају, 1901, Манастир Враћевшница
138. Свечана хаљина краљице Драге за званичне пријеме са орденом звездом и лентом, Борис Чакширан, реконструкција за ТВ серију „Крај династије Обреновић“, вл. РТС
139. Реконструкција накита краљице Драге за ТВ серију „Крај династије Обреновић“, вл. МРТК

Краљица Србије 1901-1902.

140. Краљица Драга Обреновић, Милан Јовановић, 1900-1903, Београд, позитив, МРТК, инв. бр. И-154
141. Краљ Александар I Обреновић, фотографија са аутографом: *Мом милим*

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

- Милану, Александар* 12. IX 1901, Милан Јовановић, 12. новембар 1901, Београд, позитив, МРТК, инв. бр. И-153/1
142. **Наредба о прослави годишњице од венчања Њихових Величанстава краља Александра и краљице Драге**, Поверљиво Но 32, 19. јул 1901, Горњи Милановац, МИАЧ, Црква у Брезни К-3, 1900–1905, Л-1
143. **Краљ Александар и краљица Драга**, 1901, Смедерево, позитив, АС, по-66/83
144. **С пута Њихових Величанстава**, Српске новине, 9. септембар 1901, 1.
145. **Позивница у част освећења темеља Таковског дворца**, 2. август 1899, МРТК, инв. бр. И-101
146. **Позивница за свечаност отварања Таковског дворца**, НБС, Пл.149-006
147. **Дворац у Такову**, дописна карта, МРТК, инв. бр. И-1200
148. **Таковски дворац**, дописна карта, МРТК, инв. бр. И-279
149. **Чинија за супу из Таковског дворца** (са поклопцем, тацном и кашиком), краљевски монограм Александра Обреновића, крај XIX века, порцелан, позлата, МРТК, инв. бр. И-62
150. **Тањир из Таковског дворца**, крај XIX века, МРТК, инв. бр. И-61
151. **Чинија за воће из Таковског дворца**, крај XIX века, МРТК, инв. бр. И-65
152. **Виљушка и кашика за сервирање из Таковског дворца**, крај XIX века, МРТК, инв. бр. И-63, И-64
153. **Чаша и три чашице из Таковског дворца**, крај XIX века, МРТК, инв. бр. И-55, И-56, И-57, И-58
154. **Полуфотеља из Таковског дворца**, крај XIX века, МРТК, инв. бр. И-918
155. **Лустер из Таковског дворца**, крај XIX века, МРТК, инв. бр. И-66
156. **Благодарност братства Манастира Враћевшница**, *Српске новине*, 13. октобар 1901, 2.
157. **Свећа од белог воска завијена у хартију на којој пише: Свећа пок. Краља Обрено...**, Манастир Враћевшница
158. **Чаша са натписом „Милош Велики и Војвода Луњевица 1815 год“**, 1901, Војни музеј Београд, инв. бр. 4293
159. **Дневник краљевог ађутанта „Лепог Лазе“**, 1901, НМЧ, инв. бр. И-1505
160. **Италокритска икона Богородице са Христом из Старог двора у Београду**, темпера на дрвету, Манастир Враћевшница
161. **Столице са мотивом Шумадинке и Шумадинца из Двора Обреновића**, део салона, Victor Aimone и радионица, 1900, Париз, Манастир Враћевшница
162. **Јастуци краљице Драге**, 3 комада, Манастир Враћевшница

164. Краљ Александар Обреновић и краљица Драга са свитом на балкону, Милан Јовановић, 1900?, позитив, НБС, сигн. Ф 815
165. Тријумфална капија на тргу Краља Милана у Нишу приликом доласка Њ.В. Краља, први пут са Њ.В. Краљицом Драгом, 1901, Ниш, МПУ, инв. бр. 23701
166. Краљ Александар Обреновић и краљица Драга са свитом у Нишу, Петар М. Аранђеловић, 1900?, Ниш, позитив, НБС, Ф. 820
167. Краљ Александар и краљица Драга у посети генералу Јовану Белимарковићу испред његовог замка у Врњачкој Бањи, 1901, Врњачка Бања, позитив, НМКВ, инв. бр. И-342
168. *Источник*, 15. август 1901, 22.
169. Покров за гроб Светог Симеона, који су краљ Александар и краљица Драга даровали манастиру Студеница, ученице Раденичке школе, под надзором Анке Миленковић, 1901, Београд, Манастир Студеница
170. Покров Светог Стефана Првовенчаног-Светог Симона монаха, који су краљ Александар и краљица Драга даровали манастиру Студеница, ученице Раденичке школе, под надзором Анке Миленковић, 1902, Београд, Манастир Студеница
171. Катапетазма са записом „ЊЕНО ВЕЛИЧАНСТВО КРАЉИЦА ДРАГА ПРИЛОЖИ ЗАВЕСУ БЕОГРАДСКОЈ САБОРНОЈ ЦРКВИ У СЛАВУ РОЂЕНДАНА Њ. В. К РАЉА А ЛЕКСАНДРА I, 2 АВГУСТА 1902 ГОД. ”, терзија Светислав Љ. Костић, по нацрту Владислава Тигелбаха, 1902, Београд, Саборна црква у Београду
- Краљица Драга 1902-1903.
172. Краљица Драга, Милан Јовановић, 1900–1902, Београд, позитив, ИМС, инв. бр. Ф-5009/2
173. Писмо Драгиној сестри (Христини Петровић) од Драге и Александра Обреновића у коме се, између осталог, говори о краљичином могућем другом стању, 8. јул 1902, Београд, 12 исписаних страна са краљичиним монограмом и краљевом белешком на крају писма, БГБ, инв. бр. Р 168
174. РЕВИ - Парадни преглед трупа, *Мале Новине*, 24. септембар 1902, 1.
175. Краљица Драга, Милан Јовановић, Београд, позитив, НБС, Ф. 819
176. Александар Обреновић и његова краљица, Константин Думба, *Политика*, 11. јан.1931.
177. Њихова Величанства Краљ Александар и Краљица Драга, 1900-1903, дописна карта, МРТК, инв. бр. И-1212
178. Свечана седница Одбора “Кнегиња Љубица” под председништвом краљице Драге, Записник, оригинал, 12. мај 1902, Београд, ИАБ, К 70 1. 23
179. Дочек Њихових Величанстава у фабрици Поповића, Илића и Ко Лесковац, 1902, колотипија, ручно колорисана, МПУ, инв. бр. 23700
180. Краљев проглас поводом рођендана краљице Драге, *Београдске општинске новине*, 11. септембар 1902, 1.
181. Напрсни крст Епископа Никанора, почетак XX века, Епархија Нишка
182. Краљица Драга, краљ Александар, краљ Милан и краљица Наталија Обреновић, аутоטיפија, 1900-1901, МПУ, инв. бр. 12313

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

183. Гроб краља Милана у Крушедолу, издање књижаре Св. Огњановића, почетак XX века, дописна карта, МРТК, инв. бр. И-1106
184. Вест о путу Њихових Величанстава у Крушедол са коментаром о признавању краљице од стране петроградског и бечког двора, *Мале Новине*, 27. јануар 1903, 3.
185. “Les Souveranis Serbes en Hongrie”- „Српски владари у Угарској“, *Les Nouvelles Illustrées*, No 40, 26 Fevrier 1903, кол. С. Ф. д’Епере Вујић, инв. бр. D-009
186. Српски краљ Александар и краљица Драга у Карловцима 29. I 1903, издање књижарнице Светозара Ф. Огњановића, 1903, Сремски Карловци, дописна карта, МРТК, инв. бр. И-1107
187. Књига *De l’amour*, од *Stendhal*-а коју је читала краљица Драга, Paris, 19??, 246 стр, Универзитетска библиотека, Крагујевац
- Мајска трагедија 1903.
188. Насловна страна *Београдских општинских новина*, 29. мај 1903.
189. Насловна страна француског листа *L’illustration*: „Револуција у Србији“ – нови краљ Петар I, No 3147, 20. јун 1903, кол. С. Ф. д’Епере Вујић, инв. бр. 491
190. Илустровани литерарни додатак у *Petit Parisien / La Tragédie de Belgrade. – Le Roi et la Reine de Serbie assassinés: Трагедија у Београду. – Убијени краљ и краљица Србије*, 15ème Année. - N°750, 21. јун 1903, кол. С. Ф. д’Епере Вујић, инв. бр. 527
191. Мемоари др Константина Думбе, *Правда*, 21. август, 1932, 2.
192. Конак или „Стари двор“ у Београду: главна фасада, фотографија у листу *L’illustration*, No 3148, 27. јун 1903, 423, Француска, кол. С. Ф. д’Епере Вујић, инв. бр. D-008
193. “Evènements de Serbie”, *Le Monde Illustré*, No 2413, 27 Juin 1903, кол. С. Ф. д’Епере Вујић, инв. бр. D-010
194. Будоар краљице Драге и угао њене „гардеробе“, место где је краљевски пар убијен, фотографије у листу *L’illustration*, No 3148, 27. јун 1903, 426, кол. С. Ф. д’Епере Вујић
195. *Nel tragico regno di Serbia : У трагичном краљевству Србије*, *Il Secolo Illustrato*, 28. јун 1903, 1, Италија, кол. С. Ф. д’Епере Вујић, инв. бр. 490
196. Мртва тела су изнета из Конака/ Пренос лешева у Цркву Светог Марка/ Пуцање у браћу Луњевица/ На Тргу кнеза Михаила, *Il Secolo Illustrato*, 28. јун 1903, Италија, кол. С. Ф. д’Епере Вујић, инв. бр. 490
197. Извештај о догађајима после убиства краља Александра и краљице Драге, Оригинал, 29. мај 1903, Београд, ИАБ, УГБ, 1903, К 2160
198. Смрт Александра и Драге Обреновић, упис смрти у књигу, *Матична књига умрлих, Црква Св. Марка, 1902-1908*, ИАБ, 1882, СО Палилула, Црква Светог Марка, инв. бр. 21, стр. 35, ред. бр. 134 и 135
199. Драгутин Т. Димитријевић Апис, фотографија

200. Кључ просторије у којој су се крили краљ Александар и краљица Драга Обреновић, ИМС, инв. бр. Р-49/5838
201. Завеса из Старог двора у коју су била умотана тела краљице Драге и краља Александра после масакра 29. маја 1903, МРТК, инв. бр. И-69
202. Телеграфско наређење Епископа жичког господина Саве, у вези понашања након погибије краља Александра и краљице Драге, Но 275, 29. мај 1903, Горњи Милановац, МИАЧ, Црква у Брезни К-3, 1900–1905, Л-1
203. Гробница краља Александра и краљице Драге Обреновић у старој Цркви Светог Марка, Војин М. Ђорђевић, фотографија, БГБ, ЗО Ф-П-401 инв. бр. 1252
204. Београд, гробови краља Александра и краљице Драге у старој Цркви Светог Марка, разгледница, аустроугарско окупационо издање, око 1915-1917, колекција Дејана Вукелића, инв. бр. КДВ Р_156
205. „Les evenements de Belgrade - Apres le drame“ (Догађаји у Београду. – После драме), *Le Petit Parisien*, насловна страна, No 751, 28. јун 1903, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. 489
206. “Il n' y a pas de quoi rire!”, сатиричан цртеж, 1903, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-013
207. „The King –Maker“, *Punch, or the London Charivari*, 24. јун 1903, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. 486
208. Убиство у београдском двору 29. маја 1903, дописна карта, Бугарска, путовала новембра 1903. за Фиренцу, колекција Дејана Вукелића, инв. бр. КДВ Р_113
209. „A propos de la révolution en Serbie“ (Поводом револуције у Србији), *Le Gaulois du Dimanche*, 20-21. јун 1903, No 309, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. 485
210. *La Revolution en Serbie, 1903* (фотографије краљевског пара), дописна карта, МРТК, инв. бр. И-1177
211. Новински додатак „En Serbie“ из *Revue APRES L'ECOLE*, са ликовима Милана, Наталије, Александра и Драге Обреновић за едукативну пројекцију, VIII год. - n°142, 5. јул 1903, Француска, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. 532

Перцепција

212. Нели Кормон, прва краљица Драга у светској кинематографији, насловница двомесечника *Le Théâtre*, N° 362, 11. јануар 1914.
213. Пола Негри у *femme fatale* улози краљице Драге, кадар из филма *Жена наређује* (*A Woman Commands*), 1932, режија Пол Штајн, фотографија. Извор: [http://www.doctormacro.com/Images/Negri, Pola/Annex/Annex -Negri, Pola \(A Woman Commands\)_01.jpg](http://www.doctormacro.com/Images/Negri, Pola/Annex/Annex -Negri, Pola (A Woman Commands)_01.jpg)
214. Пола Негри и Бејзил Ратбоун као краљица Драга и капетан Пастих, *Жена наређује* (*A Woman Commands*), 1932, фотографија, 20,32 x 25,40, приватно власништво
215. Елизабет Шеферд као краљица Драга у епизоди *Три недеље* (*Three Weeks*) британске телевизијске серије *Романса* (*Romance*), 1977, режија Варис Хусеин. Извор: <http://www.elizabethshepherdactor.com/film.html>

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме

216. Елизабет Шеферд као краљица Драга, *Романса (Romance)*, 1977, режија Варис Хусеин. Извор: <http://www.elizabethshepherdactor.com/film.html>
217. Мирослава Ломбардо као краљица Драга, кадар из пољског филма *Санаторијум под клепсидром (Sanatorium pod klepsydrą)*, 1973, режија Војхех Јиржи Хас. Извор: <https://www.youtube.com/watch?v=1TH2wM1kmD0>
218. Раде и Оливера Марковић у улози краљице краља Александра и краљице Драге Обреновић, представа *Конак*, 6. октобар 1959, режија Предраг Динуловић. Аутор фотографије Стеван Крагујевић
219. Тамара Милетић као краљица Драга у ТВ серији *Чедомир Илић*, 1971, кадар из епизоде 1. Извор: <https://www.youtube.com/>
220. Љиљана Благојевић као краљица Драга Обреновић, кадар из ТВ серије *Крај династије Обреновић*, 1995, режија Сава Мрмак, сценарио Радомир Путник
221. Француско издање романа Драга Марије Фајаш (Maria Faguas, *Draga, Trévisé, Paris 1975*), оригинално публикован на енглеском језику (*The Dance of the Assassins*, G. P. Putnam's Sons, New York 1973, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-002)
222. Стрип „Трагичне љубави краљице Драге“ („*Les amours tragiques de Draga*“), у белгијском женском недељнику *Bonnes Soirées: Hebdomadaire Complet de la Femme*, №1748, 7 август 1955, 64–67, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-001
223. Споменик краљици Драги Обреновић, аутор Небојша Савовић, Горњи Милановац, МРТК
224. Роман *Трагична љубав краљице Драге Божидара Недељковића*, 1938, 251 стр, МРТК, инв. бр. И-1192
225. Француски роман *La Reine Draga par Anne-Mariel*, Collection *La Vie amoureuse*, n° 40, Paris, 1958, 95 стр, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-003
226. Шпански роман *Draga, la reina fatal*, E. Zorzi, Madrid, 1958, 82 стр, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-004
227. *Les derniers jours des reines*, аутора Jean-Christophe Buisson-a (поглавље о краљици Драги: *La reine maudite*) и Sévillia Jean-a, Paris, 1958, 473 стр, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-005
228. Maurice Duplay, *La tuerie de Belgrade*, чланак о Мајском преврату, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-006
229. *Serbie. Le Roi et sa Maschin.*, француска сатирична дописна карта, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-012
230. Позоришна представа *Königsmord von Serbien*, немачка дописна карта, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-015
231. Серија румунских дописних карата са илустрацијама 29. маја 1903, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-019/6
232. „*Le roi, Pierre de Serbie - Me voilà!...*“, *l'illustré National*, n°97, Paris, 1914, кол. С. Ф. д'Епере Вујић, инв. бр. D-017
233. „*Пре и после Драге Машин*“, чланак М. Ј. Стојимировића, *Ново време*, 29. мај 1943, 4, Музеј у Смедереву
234. *Свеска рецепата краљице Драге*, приватно власништво

Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме
- мишљење о каталогу -

Ако је за размишљање, а све је за размишљање, краљица Драга на познат начин карактерише и симболише своје време. Али и наше време. Свако време. Ужасна трагедија којом је окончан њен и живот читаве династије, заправо је изместила меморијски потенцијал из једног просечног владарског наратива у универзална питања и веће-од-живота теме.

Овај трансфер препознају, прате и додатно обликују три аутора каталога: Ана Столић својим прегледним текстом базираним на великом претходном знању „Краљица Драга Обреновић“, Александар Марушић у домену спајања локалног и националног историјског искуства „Краљица Србије у свом завичају: Посета последњих Обреновића Рудничком округу септембра месеца 1901. године“ и Дејан Вукелић у сфери спајања лика последње српске краљице из династије Обреновића са глобалним уметничким (стваралачким) визурама у тексту „Стваралачке евокације сећања на краљицу Драгу Обреновић (у кинематографији, позоришту и популарној култури)“. Изложба кроз нешто другачију перспективу сагледава историјске околности везане за животне кодове краљице Драге – томе сведоче и називи изложбених панела. Каталог, који остаје као најупечатљивије сведочанство комуникацијских функција музеја, такође осликава однос ова три аутора према свим речима наслова: наша, суграђанка, између, слава, анатема. Већ само набрајање сугерише далеко озбиљнији приступ од ослањања на бинарне кодове као што су локалност и универзалност, субјективност и објективност, лично и колективно и сл. Та „сива зона“, истраживачки императив и избор приступа - наша и између - већ означавају (барем у овом случају) покушај истинског разумевања не само краљице Драге, већ жене Драге.

Нема сумње да су зналци дорасли изазову: биографском сагледавању „главног“ лика, локалним околностима у време посета местима која имају велики значај за породичну традицију, те коначно и освртом на фикцију у креирању мање или више митологизованог лика приближавамо се „нашој“ и реалнијим наративима „између“. Имајући у виду квалитет сваког текста понаособ, али и целину публикације, уверен сам да су и изложба и пратећи каталог више него вредни појављивања пред локалном, регионалном и националном публиком.

доц. др *Никола Крстовић*, музејски саветник
Председник НК ИСОМ Србије

Наша суграђанка краљица Драга: намеђу славе и анатеме

СКРАЋЕНИЦЕ

ИМС - Историјски музеј Србије
МПУ - Музеј примењене уметности
МГБ - Музеј града Београда
ГМС - Галерија Матице српске
НМКГ - Народни музеј Крагујевац
НМЧ - Народни музеј Чачак
НМКВ - Народни музеј Краљево
НБС - Народна библиотека Србије
БГБ - Библиотека града Београда
АС - Архив Србије
ИАШ - Историјски архив Шумадије
ИАБ - Историјски архив Београда
МИАЧ - Међуопштински историјски архив Чачак
МРТК - Музеј рудничко-таковског краја
РТС - Радио телевизија Србије

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

321.61:929 Обреновић Д.(083.824)
94(497.11)“18/19”

НАША суграђанка краљица Драга : између славе и анатеме : Музеј рудничко-таковског краја, 12. новембар 2020 - 9. фебруар 2021, Горњи Милановац / [текстови у каталогу Ана Столић, Александар Марушић, Дејан Вукелић]. - Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја, 2020 (Горњи Милановац : NBS graf). - 90 стр. : илустр. ; 16 cm

Тираж 500. - Стр. 89: Наша суграђанка краљица Драга: између славе и анатеме: мишљење о каталогу / Никола Крстовић. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-82877-88-2

а) Обреновић, Драга, српска краљица (1866-1903) -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 24940809

насловна страна корице:
Павле Паја Јовановић, Краљица Драга, 1901, уље на платну, Народни Музеј Београд

задња страна корице:
Краљичин монограм са писма послатог сестри Христини Петровић, 8. јул 1902, Београд, БГБ, инв. бр. Р 168